

Norbert Rogosz

(University of Silesia in Katowice, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-9570-0610>

e-mail: norbert.rogosz@us.edu.pl

Walka o władzę w Rzymie w 59 r. przed Chrystusem. Jej przyczyny, przebieg i rezultaty

The Struggle for Power in Rome in 59 BC. Its Causes, Course and Results

ABSTRACT

The author begins his discussion of Caesar's struggle for power in Rome in 59 BC by showing its causes. This is achieved by analyzing the situation in which this politician found himself after being elected consul in the middle of the previous year. Its results indicate that in order to realise his plans and achieve his set goals, i.e. to further develop his career, increase his importance, and expand and strengthen his position in the country, he had to change the balance of power prevailing in the republic. First of all, to neutralize the opponents, his hostile partner Bibulus in the consulship, and the optimates who supported him and dominated the senate forum, i.e. also the Roman political arena. Then, the author presents Caesar's expansion of his rear, undertaken to serve this purpose, i.e. the consolidation of the anti-Optimacy opposition, the acquisition of new allies, and his chosen strategy for fighting opponents. Further, he presents the course of the clashes

PUBLICATION INFO				
			 UNIWERSYTET MIĘDZYGÓRODOWY	e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
				
THE AUTHOR'S ADDRESS: Norbert Rogosz, the Institute of History of the University of Silesia, 11 Bankowa Street, Katowice 40-007, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Author's own funds				
SUBMITTED: 2025.05.19		ACCEPTED: 2025.07.31		PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31
				
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	
			 	
				
DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS			EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

and the circumstances accompanying the implementation by Caesar of the first agrarian law (*lex Iulia agraria*), which in fact served him as a tool to carry out a political coup in Rome, as a result of which the consul Bibulus, who opposed the law, and the senate supporting him were deprived of any real influence on public affairs. Caesar, informally supported by Pompey and Crasus, took over full power in the state for the rest of 59.

Key words: Caesar, Bibulus, Senate, consulate, power, violence

STRESZCZENIE

Omawianie walki Cezara o władzę w Rzymie w 59 r. autor rozpoczyna od ukazania jej przyczyn. Służy temu analiza sytuacji, w jakiej polityk ten znalazł się po wyborze na stanowisko konsula w połowie poprzedniego roku. Jej rezultaty wskazują, że chcąc zrealizować swe plany oraz osiągnąć wyznaczone cele, czyli dalej rozwijać karierę, zwiększać znaczenie oraz rozbudowywać i umacniać swoją pozycję w państwie, musiał zmienić panujący w Republice układ sił. Przede wszystkim zneutralizować przeciwników, wrogięgo mu Bibulusa – partnera na urzędzie konsula – oraz wspierających go optymatów, dominujących na forum senatu, czyli także na rzymskiej arenie politycznej. Następnie autor przedstawia mającą temu służyć, podjętą przez Cezara rozbudowę jego zaplecza, czyli konsolidację antyoptymackiej opozycji, pozyskanie nowych sojuszników oraz wybraną przez niego strategię walki z przeciwnikami. Dalej prezentuje przebieg starć oraz okoliczności towarzyszących przeprowadzaniu przez Cezara pierwszej ustawy agrarnej (*lex Iulia agraria*) służącej mu w istocie za narzędzie do dokonania w Rzymie przewrotu politycznego, w wyniku którego występującego przeciwko owej ustawie konsula Bibulusa i wspierający go senat pozbawiono realnego wpływu na sprawy publiczne. Pełnię władzy w państwie na resztę 59 r. przejął natomiast Cezar, nieformalnie wspomagany przez Pompejusza oraz Krassusa.

Słowa kluczowe: Cezar, Bibulus, senat, konsulat, władza, przemoc

W epoce kryzysu i upadku Republiki Rzymskiej 59 r. był pod pewnymi względami bardzo specyficzny. Wkrótce bowiem po objęciu przez G. Juliusza Cezara oraz M. Kalpurniusza Bibulusa urzędu konsulów między nimi, a także ich stronnikami, dochodziło do zaostrzających się sporów, co w tych czasach nie było niczym nadzwyczajnym, gdyż zdarzało się w Rzymie dość często¹. Bardzo szybko jednak ujawnił się rzeczywisty charakter tych rozgrywek, czyli bezpardonowa walka o władzę w państwie, w trakcie której, w decydującym jej momencie, zwalczające się strony zdecydowały się sięgnąć po ostateczny środek, czyli przemoc²,

¹ Rozgrywki polityczne tego rodzaju były w Rzymie niemal na porządku dziennym, gdyż politycy piastujący najwyższe urzędy często należeli do różnych frakcji, mieli niezgodne, a nawet wykluczające się interesy oraz reprezentowali przeciwne sobie orientacje. Daty w tekście niniejszego artykułu odnoszą się do czasów przed Chrystusem.

² Doszło do tego w ostatniej, decydującej fazie wspomnianych tu rozgrywek. Bardzo dobrze ujęli to: Appian (Appianus, *Bella civilia*, red. L. Mendelssohn, P. Viereck, Leipzig 1986, (repr. z 1905), II, 10, 35 – 11,41 [dalej: App. B.C.]) oraz Kasjusz Dion (Dio Cassius

co zdarzało się rzadziej, zwłaszcza w latach takich jak omawiany rok, w którym Republika nie wstrząsały większe konflikty wewnętrzne, tak jak niekiedy wcześniej³. Mimo to tarcia te doprowadziły do gruntownej i trwałej zmiany układu sił politycznych w państwie⁴. Nie może więc dziwić fakt, że już w starożytności niektórzy postrzegali konsulat Cezara i Bibulusa jako jeden z przełomowych „momentów” w dziejach upadającej Republiki⁵.

Materiały źródłowe odnoszące się do 59 r. zawierają bardzo różnicowane informacje dotyczące owych starć. Podobnie jest z tymi, które dotyczą ich podłoża, a wiążą się z wydarzeniami wcześniejszymi, przeważnie z poprzedniego roku. W swoich tekstach wiele danych na temat omawianych tu walk zamieścili zwłaszcza autorzy z czasów późniejszych, w których skutki rozgrywek omawianych w tym artykule od dawna były ogólnie znane, a pisanie o tych konfliktach nie groziło już

Cocceianus, *Historia Romana*, red. I. Melber. Lipsiae 1890–1928, XXXVIII, 4.4–6.3 [dalej: Cass Dio]. Cf. też: T. Livius *Ab urbe condita libri*. Pars 5, liber XXXIX–XLV. Epitom. Lib. XLVI–CXL, per CIII [dalej: Liv. per]; C. Suetonius Tranquillus, *Opera*, t. 1, *De vita Caesarum libri VIII*, rec. M. Ihm., red. K.G. Saur, Monachii–Lipsiae 2003, *Divus Iulius* 20, 1 [dalej: Suet., Div. Iul.] ; Plutarchus, *Caesar*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1935, 14.2–3; 6–7 [dalej: Plut. Caes]; Plutarchus, *Pompeius*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1926, 47.4–5; 48.1–2 [dalej: Plut. Pomp.]; Plutarchus, *Cato Minor*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1932, 32.2; 33.1–2 [dalej Plut., Cat. Min.]; Plutarchus, *Lucullus*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1914, 42.6. [dalej: Plut., Luc.]

³ Wspomniane tu zaburzenia wewnętrzne, w trakcie których dochodziło do ostrych starć, pomijając okres pierwszej wojny domowej, miały w Rzymie miejsce np. w czasach Grakchów w latach 133–132 oraz 123–122, w okresie tzw. buntu M. Emiliusza Lepidusa w latach 78–77, czy spisku Katyliny w 63 r. O tym: T. Łoposzko, *Ruchy plebejskie w Rzymie (Od Grakchów do Cezara)*, Lublin 1982, s. 45–73, 102–105, 111–118; idem, *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa 1987, s. 223–251, 280–282, 288–296; idem, *Problemy społeczne schyłkowej Republiki*, w: *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach*, red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz, Kraków 1994, s. 237–244, 254–255, 257–260.

⁴ Niektóre objawy tego były widoczne od razu. Wyraz temu dawali więc ówczesni mieszkańcy stolicy zajmujący się czy chociażby tylko interesujący się polityką. Vide w tym świetle: Suet., Div Iul. 20, 2; Cass. Dio XXXVIII, 8.2.

⁵ Tak ujmował go np. Wellejusz Paterculus (Velleius Paterculus, *Historiarum ad M. Vinicium consulem libri duo*, redd. W.S. Watt, Leipzig 1988, II, 44.1 [dalej: Vell.Pat.]). Podobnie wydarzenia związane z konsulem Cezara ukazali: Plutarch (Caes. 13.2–3; Pomp. 47.1–3; 48.4; Cat. Min. 31.4–5; Plutarchus, *Crassus*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1914, 14.2–3 [dalej: Plut., Crass.]) a także Florus (L. Anneus Florus, *Epitome de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri II*, red. O. Rossbach, Lipsiae 1896, II, 13.11 [dalej: Flor.]). Vide też w tym kontekście: Liv., per. CIII; Suet., Div. Iul. 20.2; App., B.C. II, 12.45–46; Cass. Dio XXXVII, 57.1–3; XXXVIII, 8.2, oraz: R.E. Smith, *The Significance of Caesar's Consulship in 59 B.C.*, „Phoenix” 1964, 18, s. 303–313.

żadnymi konsekwencjami. Szczególnie obszernie zrelacjonowali je Kajsusz Dion oraz Appian z Aleksandrii⁶. Podobnie Swetoniusz i Plutarch z Cheronei w żywotach Cezara oraz biografiach innych rzymskich polityków napisanych przez tego ostatniego⁷. Brak natomiast obszerniejszych wiadomości na ten temat w przekazach autorów tworzących wcześniej⁸, zwłaszcza zaś współczesnych tym wydarzeniom, np. w tekstach M. Tulliusza Cicerona⁹. Charakterystyczną cechą tych informacji jest ich powiązanie z rywalizacją zwalczających się polityków, a w mniejszym stopniu także ich stronników. Autorzy przekazów w miarę dobrze omówili te sprawy od strony faktograficznej, zwłaszcza wydarzenia, które rozegrały się na oczach Rzymian, na forum publicznym, nie zawsze jednak odpowiednio uchwycili istotę działań i dążeń rywalizujących ze sobą polityków. O walce o władzę jest w nich oczywiście mowa, ale bardzo ogólnie i z odległej perspektywy wielu lat, przeważnie w kontekście posunięć uczestników tzw. I triumwiratu, które to porozumienie dla Cezara oraz jego dwóch partnerów było tylko narzędziem służącym do przejęcia

⁶ Cass. Dio XXXVII, 49 – XXXVIII, 12. Appian (B.C. II, 8–14.53) uczynił to jednak skromniej.

⁷ Suet., Div. Iul. 18–22; Plut., Caes. 11–14. Vide też: idem: Pomp. 46.3–4; Crass. 14.1–4; Cat. Min. 31.1–33, 3; Luc. 42.4–8; Plutarchus, *Cicero*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1914, 26.3 [dalej: Plut., Cic.]; 30.1–4. Zdecydowanie mniej informacji o tym jest natomiast w tekstach późniejszych, np. Florusa (II, 13.8–12) czy Eutropiusza (Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, red. C. Santini, Leipzig 1979, VI, 17 [dalej: Eutrop.]).

⁸ Z odpowiednich ksiąg dzieła Liwiusza zachowały się tylko streszczenia zawierające pojedyncze informacje, spisane w sposób wręcz lakoniczny (Liv., per CIII). Nieco tylko bogatsze wiadomości zawiera skromne objętościowo dziełko Wellejusza Paterkulusa (II, 44.1–5).

⁹ Ciceron bowiem, podobnie jak inni rzymscy politycy zaangażowany w toczące się rozgrywki po stronie przeciwników Cezara oraz Pompejusza i Krassusa, miał wtedy z tego powodu, zwłaszcza za sprawą tego pierwszego, wielkie kłopoty. Mogło go to zniechęcić do obszerniejszego pisania o tych wydarzeniach. O tym: M. Tullius Cicero, *Epistulae*, t. 2, *Epistulae ad Atticum*, Pars prior, libri I–VIII, red. W.S. Watt, Oxonii 1965, II, 6.2 [dalej: Cic., Att.]; 9.1; 18.3; 19.4; 22.1–3; 24.2–4; M. Tullius Cicero, *Oratio de domo sua*, red. T. Masłowski, Leipzig 1981, 14.38–39 [dalej: Cic., Dom]; M. Tullius Cicero, *Oratio pro P. Sestio*, red. T. Masłowski, Leipzig 1986, 7.15–16 [dalej: Cic., Sest.]; M. Tullius Cicero, *In P. Vatinius testimonium interrogatio*, red. C.F.W. Müller, Lipsiae 1887, 10.24–11.26 [dalej: Cic., Vat.]; Vell. Pat. II, 45.1–2; Suet., Div. Iul. 20.4; Plut., Cic. 30.1–4; Cat. Min. 33.3–4; App., B.C. II, 12.43–45; 14.53; Cass. Dio XXXVIII, 9.2–12.7. Z tych względów dość ogólne informacje dotyczące toczącej się w Rzymie walki o władzę wielki mówca zamieszczał tylko w listach do swego bardzo bliskiego, czyli zaufanego, przyjaciela Attyka. Natomiast po kilku latach, po powrocie z wygnania, w niektórych mowach, w których jednak ostro zwalczał tylko pomocników czy współpracowników triumwirów, nigdy nie odważył się krytycznie wyrażać o nich samych.

rzędów w Republice¹⁰. O rozgrywkach między obydwoma konsulami w tym kontekście, a zwłaszcza ich podłożu i bezpośrednich przyczynach, jest w owych materiałach zdecydowanie mniej informacji¹¹. Można też powiedzieć, że są fragmentaryczne i mają poważne luki. Nie powinno to dziwić, gdyż zwłaszcza Cezar i obydwaj jego partnerzy na ten temat otwarcie i publicznie się nie wypowiadali. Strzegli się też, by nic konkretnego o ich zamiarach nie wydostało się na zewnątrz ich grona¹². Była to bowiem gwarancja, że przeciwnicy zostaną zaskoczeni, a dzięki temu zamysły owej trójki pomyślnie zrealizowane. Plany i zamierzenia Cezara oraz pozostałych triumwirów były wymierzone przeciwko rządzącym wtedy Republiką i panującemu w niej układowi sił politycznych. Ich odkrycie groziło im więc nieobliczalnymi konsekwencjami. W źródłach na ten temat znalazło się i zachowało do naszych czasów to, co było znane z różnych – zapewne późniejszych – przecieków, krążących po Rzymie pogłosek, domysłów, a nawet plotek¹³. W tej sytuacji, badając te sprawy, musimy je przeważnie śledzić niezbyt dogodną metodą, analizując posunięcia i dokonania uczestniczących w tych wydarzeniach polityków. Drogą tą nie zawsze da się jednak poczynić odpowiednie ustalenia. W tym kontekście trzeba więc stwierdzić, że baza źródłowa służąca w naszych dociekaniach ma bardzo istotne ograniczenia.

Rozgrywki, do których doszło w Rzymie w 59 r., a tym samym konsulat Cezara i Bibulusa, przede wszystkim za sprawą działań podejmowanych przez tego pierwszego cieszyły się dużym zainteresowaniem historyków. Są więc znane stosunkowo dobrze, zwłaszcza pod względem faktograficznym¹⁴. Dobrze zostały również rozpracowane zagadnienia

¹⁰ Bardzo dobrze widać to w relacjach: Liwiusza (per. CIII), Wellejusza Paterkulusa (II, 44.1–2; 5), niektórych biografiach autorstwa Plutarcha (Crass. 4.1–4; Luc. 42.5–6), czy w dziełku Florusa (II, 13.9–12). Zdecydowanie obszerniej wydarzenia te ujęli natomiast: Swetoniusz (Div. Iul. 19.2–20.2), Plutarch w żywotach Cezara (13.2–14.8), Pompejusza (47.1–48.4) oraz Katona Młodszego (31.2–33.3), Appian (B.C. II, 9.33–12.42) oraz Kasjusz Dion (XXXVII, 54.3–XXXVIII, 9.1).

¹¹ Szczególnie w tekstach: Liwiusza (per CIII), Wellejusza Paterkulusa (II, 43.4–5) w biografiach Krassusa (14.3–4) i Lukullusa (42.6) napisanych przez Plutarcha, a także w dziele Florusa (II, 13.11–12).

¹² Podkreślił to bardzo mocno Kasjusz Dion (XXXVII, 57.1–58.1).

¹³ Potwierdzają to np. różne niedopowiedzenia, luki czy sprzeczności w antycznych relacjach. Vide w tym świetle teksty źródłowe przywołane w przyp. 6–12.

¹⁴ Widać to chociażby w biografiach Cezara, np.: M. Gelzer, *Caesar. Der Politiker und Staatsmann*, Wiesbaden 1960; J. Carcopino, *Jules César*, Paris 1968; H. Gesche, *Caesar*, Darmstadt 1976; L. Canfora, *Giulio Cesare*, Roma–Bari 1999; A. Goldsworthy, *Cezar. Życie giganta*, tłum. K.O. Kuraszkiewicz, Warszawa 2018. Cf. też: S.G. Chrissanthos, *The Year of Julius and Caesar*, Baltimore 2019.

łącznie się z ustawami przeprowadzonymi wtedy przez Cezara, szczególnie agrarnymi¹⁵ czy z *lex Vatinia*¹⁶, działaniami antycezariańskiej opozycji, czyli optymatów¹⁷ i najaktywniejszych wtedy polityków tego ugrupowania: Bibulusa¹⁸ oraz Katona Młodszego¹⁹. Sporo uwagi poświęcono także narzędziom i metodom stosowanym w ówczesnych starciach, ich charakterystycznym cechom, przemianom, do których one doprowadziły, itp.²⁰ Nie znaczy to jednak, iż dobrze poznano wszystkie aspekty walk o władzę, do których doszło wtedy w Rzymie. Sporne są np. takie kwestie jak chronologia ówczesnych wydarzeń, zwłaszcza precyzyjna datacja najważniejszych posunięć czy ustaw Cezara, szczególnie pierwszej z nich, czyli *lex Iulia agraria*²¹. Zdecydowanie lepszego, bardziej wnikliwego,

¹⁵ M. Cary, *The Land Legislation of Julius Caesar First Consulship*, „The Journal of Philology” 1920, 35, s. 174–190. Vide: też literaturę cytowaną w przyp. 21.

¹⁶ J.P.V.D. Balsdon, *Consular Provinces under the Late Republic*, „The Journal of Roman Studies” 1939, 29, s. 167–172.

¹⁷ G. Zecchini, *L'opposizione a Cesare nel 59^a nell'interpretazione storiografica ottimale*, w: *Aspetti dell'opinione publican el mondo antico*, red. M. Sordi, Milano 1978, s. 98–110; L.A. Burckhardt, *Politische Strategien der Optimaten in der späten römischen Republik*, Stuttgart 1988 (*Historia – Einzelschriften* 57).

¹⁸ R. Syme, *Bibulus and Four Sons*, „Harvard Studies in Classical Philology” 1987, 91, s. 185–198; M.J.G. Gray-Fow, *The Mental Breakdown of a Roman Senator: M. Calpurnius Bibulus*, „Greece & Rome” 1990, 37, 2, s. 179–189; F.X. Ryan, *Bibulus as President of the Senate*, „Latomus” 1996, 55, s. 384–388; I. Hofmann-Löbl, *Die Calpurnii*, Frankfurt am Main 1996, s. 187–192. Działalność Bibulusa w 59 r. została również przedstawiona w pracach przywołanych w przyp. 14, 17 oraz 19.

¹⁹ A. Afzelius, *Die politische Bedeutung des jüngeren Cato*, „Classica et Mediaevalia” 1941, 4, s. 100–203; J.M. Conant, *The Younger Cato: A Critical Life with Special References to Plutarch's Biography*, Ann Arbor 1953; J. Bellemore, *Catos Opposition to Caesar in 59 B.C.*, w: *Roman Crossing*, red. K. Welch, T. Hillard, Swansea 2005, s. 225–257; F.K. Drogula, *Cato the Younger: Life and Death at the End of the Roman Republic*, Oxford 2019.

²⁰ O tym vide: A.W. Lintott, *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968; N. Rogosz, *Rzymskie grupypoleczne a przemiany polityczne na przełomie lat sześćdziesiątych i pięćdziesiątych I wieku przed Chrystusem*, w: *Electrum*, t. 4, red. E. Dąbrowa, Kraków 2000, s. 59–72; idem, *Podłoże, charakter i rola propagandy Cezara w jego walce z optymatami w początkowym okresie 59 roku*, w: *Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały konferencji PTH, 12–14 września 2000*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004, s. 231–249; idem, *Charakter przemian politycznych w Republice Rzymskiej w latach 60–59 przed Chrystusem*, „Wieki Stare i Nowe” 2007, 5, s. 9–38; idem, *Zastosowanie przemocy w walkach politycznych w Rzymie w 59 roku przed Chrystusem*, w: *Przemoc w świecie starożytnym. Źródła – struktura – interpretacje*, red. I. Łuć, D. Słapek, Lublin 2017, 223–237.

²¹ Vide w tym kontekście: F.B. Marsh, *The lex Vatinia*, w: F.B. Marsch, *The Founding of the Roman Empire*, wyd. 2, London 1927, s. 504–524; L. Ross Taylor, *On the Chronology of Caesar's First Consulship*, „American Journal of Philology” 1951, 72, s. 254–268; eadem, *The Dating of*

opracowania wymaga również rywalizacja Cezara z Bibulusem, zwłaszcza jej istota, znana dotąd dobrze głównie od strony faktograficznej.

Mniej więcej w połowie 60 r., w trakcie wyborów konsularnych na rok następny, Cezar odniósł wielki sukces, gdyż – po pokonaniu różnych trudności – wybrano go na urząd konsula na 59 r.²² Jego partnerem na tym stanowisku został wspomniany na początku tekstu Bibulus²³. Już wtedy, bezpośrednio po wyborach, wszystkim Rzymianom zajmującym się polityką, szczególnie zaś Cezarowi, było jednak wiadomo, że osiągnięcie to oprócz niewątpliwych zalet miało swoje wady. Z punktu widzenia Cezara miały one zasadnicze znaczenie. Zgodnie bowiem z obowiązującym wtedy prawem, tak samo jak w latach poprzednich, zdominowany wtedy przez optymatów senat odpowiednio wcześniej – czyli jeszcze przed owymi wyborami – przysłał konsulom, w tym wypadku Cezarowi i Bibulusowi, wyznaczyć prowincje, którymi mieli zarządzać po złożeniu urzędu. Wybrał dla nich zadanie jak najmniej istotne, czyli nadzorowanie łąk i pastwisk na terenie Italii. Spośród autorów antycznych wspominał o tym jedynie Swetoniusz. Natomiast wśród badaczy współczesnych manewr ten został dostrzeżony i odpowiednio oceniony przez liczniejsze grono. Uczynili to np.: Ross Taylor, Gelzer, Seager, Will, Christ, Bringmann, Drogula czy Morstein-Marx²⁴. Zachwyceni tym nie byli na

Maior Legislation and Elections in Caesar's First Consulship, „Historia” 1968, 17, s. 173–193; C. Meier, *Zur Chronologie Und Politik in Caesars erstem Konsulat*, „Historia” 1961, 10, s. 68–98.

²² Tak należy to oceniać, gdyż został wybrany mimo bardzo stanowczego przeciwdziałania jego przeciwników: Cic., *Att.* I, 17.11; II, 1.9; Suet., *Div. Iul.* 18.2–19.2; Plut., *Caes.* 13.1–14.1; Pomp. 47.1–3; *Cat. Min.* 31.2–4; *Crass.* 14.1–3; *App.*, B.C. II, 8.28–9.34; *Cass. Dio XXXVII*, 54.1–3. Cf.: *Eutrop.* VI, 17; A. Neuendorff, *Die römischen Konsulwahlen von 78–49 v. Chr.*, Breslau 1913, s. 41–44; J. Linderski, *Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 132–133; A. Jakobson, *Elections and Electioneering in Rome. A Study in Political System of the Late Republic*, Stuttgart 1999 (*Historia Einzelschriften* 128), s. 168–169; H. Appel, *Ite in suffragium. O wyborach w republikańskim Rzymie*, Toruń 2019, s. 102–103, 182, 230–231. Cf. też: T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, t. 2, 99 B.C.–32 B.C., New York 1952, s. 187; idem, *The Magistrates of the Roman Republic*, t. 3, *Supplement*, Atlanta 1986, s. 106; M. Gelzer, *Caesar*, s. 58; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 156–161; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 34.

²³ Vide: Cic. *Att.* I, 17.11; Suet., *Div. Iul.* 19.1; Plut., *Caes.* 14.1; *App.*, B.C. II, 9.34; *Eutrop.* VI, 17; Cf.: Liv., *Per.* CIII; Vell. *Pat.* II, 44.5; Plut., *Pomp.* 17.4; *Cat. Min.* 31.5; A. Neuendorff, *op. cit.*, s. 41–45; J. Linderski, *op. cit.*, s. 132; A. Jakobson, *op. cit.*, s. 168–169; H. Appel, *op. cit.*, s. 182. Cf. też: T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 187; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 189; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 180.

²⁴ Suet., *Div. Iul.* 19.2; L. Ross Taylor, *Caesar and the Roman Nobility*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1942, 73, s. 21; M. Gelzer, *Caesar*, s. 58; R. Seager, *Pompey. A Political Biography*, Berkeley–Los Angeles 1979, s. 82–83; W. Will, *Julius Caesar. Eine Bilanz*, Stuttgart–Berlin–Köln 1992, s. 49–50; K. Christ, *op. cit.*,

pewno obydwaj konsulowie elekcji, szczególnie Cezar. Powszechnie było bowiem wiadomo, że za tym posunięciem senatu stali jego polityczni przeciwnicy. Było ono wymierzone nie przeciwko obydwu przyszłym konsulom, lecz przede wszystkim przeciwko niemu. Inicjatorzy tej decyzji mieli nadzieję, że tym manewrem zniechęcą go do starania się o konsulat²⁵. Nadzieje te się nie spełniły. Efekt ich polityki był jednak taki, że Bibulus, a zwłaszcza Cezar (!) nie mogli oczekiwać, iż konsulat przyniesie im olbrzymie korzyści w postaci bogatych prowincji, które po złożeniu tego urzędu otrzymają w zarząd, a w trakcie wypełniania związanych z tym zadań zdołają z nawiązką uzyskać środki wystarczające nie tylko na pokrycie wydatków poniesionych w trakcie kampanii wyborczej, lecz nawet na pomnożenie majątków i tym samym na podbudowanie swojej pozycji ekonomicznej²⁶. Wprost przeciwnie, ponieważ Cezar nie mógł liczyć na dochody, które potencjalnie miałyby szansę uzyskać ze wspomnianych zasobnych prowincji, jego konsulat – w tym kontekście – musiał się dla niego zakończyć katastrofalnie²⁷. Powszechnie wiado-

s. 107; K. Bringmann, *Historia republiki rzymskiej. Od początków do czasów Augusta*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2010, s. 287; F.K. Drogula, *op. cit.*, s. 120–121; R. Morstein-Marx, *Julius Caesar and the Roman People*, Cambridge 2021, s. 114. Senat uczynił to zgodnie z wymogami obowiązującymi od czasu uchwalenia *lex Sempronia de provinciis consularibus*. O tej ustawie: G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Hildesheim 1962, s. 311.

²⁵ W takim duchu kwestię tę ujął piszący o tym Swetoniusz: Div. Iul. 19.1–2.

²⁶ Taki bowiem, oprócz dążenia do sięgnięcia po ten zaszczytny i prestiżowy urząd, był główny powód starań o to stanowisko. Namiestnicy prowincji często mogli też liczyć na intratne dowództwo w czasie ewentualnych kampanii wojennych, a w ich trakcie na dodatkowe korzyści, np. w postaci bogatych łupów czy uzyskania prawa do triumfu, jak np. Cezar w Hiszpanii Dalszej w latach 61–60: Suet., Div. Iul. 18.1; 54.1; Plut., Caes. 11.1; 12.1–2; Ap., B.C. II, 8.27–28; Cass. Dio XXXVII, 52.1–54, 1; K. Bringmann, *op. cit.*, s. 287; J. Osgood, *Caesar and Spanish Triumph – Hunting*, w: *The Roman Republican Triumph: Beyond the Spectacle*, red. C.H. Lange, F.J. Vervaeke, Rome 2014, s. 149–162; T. Ładoń, *Aktywność G. Juliusza Cezara w Hiszpanii w latach 60-tych I wieku przed Chr.*, „Collectanea Philologica” 2024, 27, s. 193–197. Bibulus, dysponujący wsparciem dominujących wtedy w senacie optymatów, zaliczający się wówczas do grona ich przywódców, mógł ewentualnie liczyć na to, że pozabawienie go takich perspektyw prędzej czy później, w sprzyjającej sytuacji, mu w jakiś sposób zrekompensują. Nastąpiło to w 51 r., gdy został wyznaczony na namiestnika bogatej Syrii: W. Feemster Jashemski, *The Origins and History of the Proconsular and Proprætorian Imperium to 27 B.C.*, Chicago 1950, s. 85, 156; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 242, 250; R. Syme, *Bibulus*, s. 186; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 179; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 191. Cezar, ich przeciwnik, a zarazem osobisty wróg Bibulusa, nie mógł tego oczekiwać.

²⁷ Cezar przystępując do starań o konsulat na 59 r., do sfinansowania swojej kampanii wyborczej namawiał bardzo bogatego L. Lukcejusza, jednego z kandydatów, z którym się w tym celu sprzymierzył (Cic., Att. I, 17.11; Suet., Div. Iul. 19.1; J. Linderski, *op. cit.*, s. 132, 138; R. Seager, *op. cit.*, s. 81; H. Appel, *op. cit.*, s. 230–231; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 25, 33).

mo było o finansowych tarapatach, w jakich się od pewnego już czasu znajdował, zwłaszcza zaś o ciężących na nim gigantycznych długach, znacznie przewyższających wartość jego majątku²⁸. Mając to na uwadze, wspomniane tu posunięcie senatu, czyli przydzielenie konsulom 59 r. prowincji w postaci nadzoru nad lasami i pastwiskami, oznaczało także, iż Cezar nie będzie miał z czego tych długów spłacić.

W dodatku, gdy było już wiadomo, że mimo takiej perspektywy Cezar nie zamierza zrezygnować ze starań o konsulat, wspomniani optymaci, wśród których prym wiedli jego najbardziej zagorzali wrogowie, zdecydowali się na kolejny manewr, który – jak mieli nadzieję – miał przynieść oczekiwany przez nich rezultat. Mianowicie, jak odnotowali Appian oraz Swetoniusz, jako kandydata do konsulatu na 59 r. zdecydowanie wsparli nie tylko politycznego, ale także osobistego wroga Cezara, czyli właśnie Bibulusa. Zaakcentowało to odpowiednio również wielu historyków współczesnych, np.: Gelzer, Linderski, Gesche, Gray-Fow, Will, Hofmann-Löbl, Christ, Appel, Drogula, Morstein-Marx²⁹. W Rzymie każdy doskonale orientował się, przynajmniej ogólnie, w rodzaju relacji panujących między tymi politykami. Powszechnie było bowiem wiadomo, iż od 65 r., gdy obydwaj wspólnie sprawowali edylat kurulny, dzielili ich nasilające się wraz upływem kolejnych lat konflikty³⁰. Sprzyjały temu

Być może w miarę możliwości zaciągał też na jej poczet długi. Zobowiązania te trzeba było kiedyś uregulować. Jednak w wyniku już wspomnianej decyzji senatu Cezara pozbawiono źródła, z którego mógłby czerpać środki także i na ten cel.

²⁸ Wiadomo, że Cezar nie wywodził się z zamożnej rodziny. W dodatku w czasach Sulli stracił swój majątek: Suet., Div. Iul. 1.2; Plut., Caes. 1.1; R. Syme, *Rewolucja rzymska*, tłum. A.M. Baziór, Poznań 2009, s. 25. Zabiegi o kolejne stanowiska finansował więc pożyczkami, które z czasem urosły do olbrzymich, jak na jego możliwości, rozmiarów. Doszło więc do tego, że już przed 59 r. miał duże trudności z ich spłatą. Vide w tym świetle: Suet., Div. Iul. 13; 18.1; Plut., Caes. 5.4–5; 7.1–2; 11.1; App., B.C. II, 8.26; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 20–21.

²⁹ Jedynie Appian napisał o tym obszerniej (B.C. II, 9.34). Mieli się na to zdecydować, gdy zaczęli podejrzewać Cezara, Pompejusza i Krassusa o współpracę podczas przygotowań do wyborów konsulów. Swetoniusz (Div. Iul. 19, 1) nadmienił natomiast o wsparciu finansowym Bibulusa przez optymatów, którzy najpierw skłonili go do kupowania głosów, a następnie zorganizowali na jego rzecz zbiórkę odpowiednich funduszy na wieść o podobnych posunięciach Cezara mających doprowadzić do jego wyboru. Cf.: M. Gelzer, *Caesar*, s. 58; J. Linderski, *op. cit.*, s. 132; H. Gesche, *op. cit.*, s. 45; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 180; W. Will, *op. cit.*, s. 50; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 189–190; K. Christ, *op. cit.*, s. 107; H. Appel, *op. cit.*, s. 231; F.K. Drogula, *op. cit.*, s. 121–122; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 115.

³⁰ Spowodowały je nie całkiem uczciwe wobec Bibulusa działania Cezara, związane z organizowanymi przez nich wspólnie, w trakcie wspomnianego edylatu, widowiskami, konkretnie walkami z dzikimi zwierzętami: Suet., Div. Iul. 10.1; Cass. Do XXXVII, 8.1–2. Omówienie tej kwestii vide: N. Rogosz, *Edylat G. Juliusza Cezara (65 rok przed Chr.) i jego*

także sukcesy odnoszone wówczas przez Cezara, oczywiście kosztem optymatów, w tym zwłaszcza najbardziej wpływowych, z którymi Bibulus był z czasem coraz bliżej związany³¹. Do rozwoju dzielących ich antagonizmów przyczyniły się również ówczesne konflikty polityczne, w które zamieszani byli jeden i drugi³², oraz sprawowana znowu razem, oczywiście wspólnie z innymi jeszcze politykami, pretura w 62 r.³³ Wpływowi wrogowie Cezara mieli więc nadzieję, że wspierany przez nich w trakcie sprawowania urzędu konsula Bibulus zdoła zaszkodzić swojemu partnerowi na urzędzie do tego stopnia, iż uniemożliwi mu realizację nie tylko bieżących, lecz zwłaszcza dalekosiężnych planów i w rezultacie jego pozycję polityczną zupełnie podważy, ośmieszy go i tym samym jego dalszą karierę publiczną przekreśli lub przynajmniej postawi pod znakiem zapytania. Oprócz już wspomnianej katastrofy finansowej, Cesarowi groziły więc także bardzo poważne niepowodzenia natury politycznej³⁴.

W świetle tego, co z antycznych źródeł wiemy o Cezarze, było oczywiste, że sytuacji tej nie zaakceptuje i za wszelką cenę będzie dążył do jej zmiany. Zwłaszcza że autorzy owych przekazów, np.: Swetoniusz, Plutarch, Appian czy Kasjusz Dion, mimo iż w różnej formie i w odmienny sposób, to jednak zgodnie podkreślają, że był politykiem niesłuchanie ambitnym, za wszelką cenę dążącym do zrealizowania swoich planów

polityczne konteksty, „Wieki Stare i Nowe” 2022, 17 (22), s. 15–16, 18–20. Tam także dalsza literatura.

³¹ Vide w tym kontekście: Vell. Pat. II, 43.3–4; Suet., Div. Iul. 13; Plut., Caes. 7.1–3. Między innymi silne więzi łączyły Bibulusa z wybijającym się od pewnego czasu w gronie przywódców optymatów M. Porcjuszem Katonem Młodszym. Współpracował także z bliskim Katonowi Kw. Lutacjuszem Katulusem (do kwietnia – maja 60 r., gdyż wtedy ten zmarł: Cic., Att. I, 20.3) oraz z L. Licyniuszem Lukullusem, Kw. Hortenzjuszem oraz innymi czołowymi politykami tego ugrupowania: Plut., Cat. Min. 16.4; 25. Cf.: R. Syme, *Bibulus*, s. 188–190; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 179–180; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 187, 189.

³² O nich patrz: Vell. Pat. II, 43.3–4; Suet., Div. Iul. 11–17; Plut., Caes. 7.3–8.4; App., B.C. II, 6.20–23; Cass. Dio XXXVII, 36–38.

³³ Vell. Pat. II, 43.4; Suet., Div. Iul. 14–17; Cass. Dio XXXVII, 44.1–3; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 173; H. Gesche, *op. cit.*, s. 38–39; R. Syme, *Bibulus*, s. 185; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 180; W. Will, *op. cit.*, s. 39–41; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 188; T.C. Brennan, *The Praetorship in the Roman Republic*, t. 1–2, Oxford 2000, s. 753. Szerzej o preturze Cezara: G. Walter, *Cezar*, Warszawa 1983, s. 76–80; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 140–143.

³⁴ Były one w pełni realne, ponieważ już wtedy, czyli w trakcie kampanii wyborczej oraz wyborów, ówcześni czołowi optymaci pokazali, że zamierzają Cezara zwalczać przy każdej nadarzającej się okazji. Vide w tym kontekście: Suet., Div. Iul. 18.2–19.1; Plut., Caes. 13.1–14.1; App., B.C. II, 8.28–9.34; Cass. Dio XXXVII, 54.1–57.3.

i osiągnięcia raz wytkniętych celów³⁵. W związku z tym należy zauważyć, iż niektórzy spośród nich, szczególnie Kasjusz Dion oraz Swetoniusz i Appian, wskazują, że bardzo wielkie nadzieje wiązał właśnie ze swoim konsulem³⁶, który postrzegał jako bardzo ważny etap swej kariery politycznej, mający stanowić podstawę do jej dalszego rozwoju oraz zyskania w przyszłości kluczowej pozycji w Republice³⁷. Informacje te stanowią więc wystarczającą, a zarazem pewną podstawę do stwierdzenia, iż Cezar za wszelką cenę będzie dążył do zmiany niekorzystnej sytuacji, w jakiej się znalazł po wyborze na urząd konsula w wyniku już wspomnianych posunięć senatu, przeprowadzonych pod wpływem jego politycznych przeciwników o optymackiej orientacji. Nie miał bowiem innego wyjścia. W przeciwnym wypadku, gdyby pogodził się ze swym ówczesnym położeniem, w niedługim czasie nastąpiłoby przerwanie jego dalszej kariery, zniknięcie ze sceny politycznej i skazanie na zupełne zapomnienie³⁸.

By temu zapobiec, w pierwszej kolejności należało dążyć do zneutralizowania Bibulusa i wspierających go optymatów oraz senatu, na forum którego realizowali większość swoich inicjatyw. Następnie za wszelką cenę trzeba było zmienić uchwałę senatu dotyczącą prowincji, które konsulowie 59 r. mieli objąć po złożeniu urzędu. Przeprowadzenie tych zmian zgodnie z prawem nie było jednak możliwe, gdyż po objęciu przez Cezara konsulatu nie leżało to w granicach jego możliwości. Decydowała o tym wspomniana już sytuacja, w jakiej się wówczas znajdował, zwłaszcza zaś panujący na rzymskiej arenie politycznej układ sił.

³⁵ Suet., *Div. Iul.* 13; 18.1; Plut., *Caes.* 7.1–3; 11.2–12.1; 13.1–2; App., *B.C.* II, 8.27; 9.33; Cass. Dio XXXVII, 52.1–56.5. Owe wielkie, daleko zakrojone ambicje polityczne Cezara akcentują również, chociaż nie tak obszernie i wyraźnie, pozostali piszący o nim autorzy antyczni. Vide: Liv., *per.* CIII; Vell. Pat. II, 44.1–2; Flor. II, 13.10–11.

³⁶ Najlepiej ujął to Kasjusz Dion: XXXVII, 54.1–2. Cf.: Suet., *Div. Iul.* 18.1; App., *B.C.* II, 8.27–29.

³⁷ Jednoznacznie wynika to z przekazu Kasjusza Diona: XXXVII, 54.2. Wskazuje na to także niedwuznacznie pośpiech, z jakim zakończył urzędowanie na stanowisku namiestnika Hiszpanii Dalszej. Zrobił to bowiem po to, by jak najszybciej móc się starać o wspomniany konsulat oraz o triumf: Suet., *Div. Iul.* 18.1. Vide też w tym świetle: Plut., *Caes.* 12.1–2; App., *B.C.* II, 8.27–30.

³⁸ Pogodzenie się Cezara z położeniem, w jakim się znalazł, oznaczało bowiem, że w czasie sprawowania urzędu konsula nie będzie miał możliwości zrealizowania swych dalekosiężnych planów, czyli że zakończy się to dla niego wielkim niepowodzeniem, a ponadto, że po jego złożeniu, tak jak to przewidziano, zajmie się nadzorowaniem lasów i pastwisk w Italii (Suet., *Div. Iul.* 19.2). W rezultacie takiego obrotu wydarzeń zostałby jednym z wielu konsulów, o których wiadomo tylko tyle, że to najważniejsze corocznie obsadzone stanowisko osiągnęli.

W teorii obydwaj konsulowie, czyli Cezar i Bibulus, po objęciu urzędu w dniu 1 stycznia 59 r. uzyskali taką samą pozycję oraz te same możliwości działania. Sugestia ta jest oczywiście słuszna, ale tylko wtedy, jeżeli rozpatrujemy ich kompetencje oraz położenie w oderwaniu od innych, bardzo znaczących ówczesnych czynników i realiów politycznych. Jednak i w tym wypadku koniecznie musimy pamiętać, że Bibulus – jak już wspomniano – był nie tylko politycznym, ale nawet osobistym wrogiem Cezara³⁹. Jeżeli uważał to za konieczne, mając identyczne uprawnienia jak on, mógł zablokować każdą inicjatywę swojego partnera na urzędzie, zgłaszając wobec niej weto lub nie wyrażając na nią zgody, co w praktyce oznaczało to samo⁴⁰. W Republice Rzymskiej obowiązywała bowiem zasada, że na kolegialnie sprawowanym urzędzie, a konsulat też takim był, każda inicjatywa jednego z konsulów wymagała także zgody drugiego z nich. Jej publiczne wyrażanie nie było jednak konieczne, w ówczesnej praktyce politycznej zwykle wystarczało, iż się jej nie sprzeciwił. Milczenie bowiem oznaczało wówczas zgodę na przeprowadzenie danej inicjatywy⁴¹. Na to jednak, zwłaszcza w istotnych dla siebie sprawach, Cezar nie mógł liczyć. Optymacy nie po to bowiem wysunęli kandydaturę Bibulusa na urząd konsula oraz ze wszystkich sił popierali jego wybór, by ustępował Cezarowi lub zgadzał się na przeprowadzenie przez niego swoich projektów. Bardzo szybko pokazała to polityczna praktyka, a mówiąc ściślej postawa i posunięcia Bibulusa wobec Cezara, gdy tylko zaczął

³⁹ Vide związane z tym rozważania autora na s. 177–178 oraz źródła i literaturę przywołaną w przyp. 29–34.

⁴⁰ Bibulus w trakcie starć z Cezarem, do których w początkowym okresie ich wspólnie sprawowanego konsulatu dochodziło czy to w senacie czy na forum zgromadzenia ludowego, zawsze z tej możliwości korzystał. Poświadczają to wszyscy piszący o wydarzeniach 59 r. autorzy antyczni: Suet., Div. Iul. 20, 1; Plut., Caes. 14.1–3; 6; Pomp. 47.3–4; 48.1–4; Cat. Min. 31.5; 32.2; App., B.C. II, 10.35–11.38; Cass. Dio XXXVIII, 4.1–4; 6.1–6. Vide też: Liv., per. CIII; Vell. Pat. II, 44.4–5.

⁴¹ Tego, by w 59 r., w czasie wspólnie sprawowanego konsulatu, Bibulus zgodził się na jakąkolwiek inicjatywę Cezara źródła nie potwierdzają. Mimo milczenia autorów tekstów w tej sprawie możemy jednak przypuszczać, że doszło do tego, ale tylko dwukrotnie: zaraz po objęciu przez nich konsulatu, po bardzo pojednawczych wystąpieniach Cezara w senacie, skierowanych do kolegi na urządzie (App., B.C. II, 10.34–35). Swetoniusz informuje bowiem (Div. Iul. 20.1), iż Cezar przeprowadził wtedy dwie inicjatywy: zarządził sporządzanie protokołów z posiedzeń senatu i zgromadzeń ludowych oraz ich publikowanie i przywrócił zwyczaj, by konsulowi nie sprawującemu władzy towarzyszył woźny i liktorzy. Ponieważ mu się to udało, należy wnioskować, że stało się to za zgodą Bibulusa. Szersze omówienie związanych z tym kwestii: B. Baldwin, *The Acta Diurna*, „Chiron” 1979, 9, s. 189–203; P. White, *Julius Caesar and the Publication of Acta in the Late Republican Rom*, „Chiron” 1997, 27, s. 73–84.

on występować z wnioskami, które optymaci i Bibulus uznali za bardzo ważne i – co istotniejsze – dla nich niekorzystne⁴². Wtedy jego zachowanie było bowiem wymowne aż nadto. Wskazywało zaś jednoznacznie, że Cezar żadnej pozytywnej zmiany lub ustępstwa swego partnera na urzędzie nie mógł oczekiwać.

W dodatku każda inicjatywa polityczna, szczególnie jednak wnioski ustawodawcze, po ich wysunięciu musiały uzyskać w pierwszej kolejności akceptację senatu. Ten zaś na przełomie lat 60/59, od dłuższego już zresztą czasu, był zdominowany przez wrogich Cezarowi optymatów⁴³, którzy byli powiązani bardzo ścisłymi więzami politycznymi, a niektórzy z nich, szczególnie politycy najwybitniejsi i najważniejsi wówczas w tym ugrupowaniu, również więzami rodzinnymi, w tym z Bibulusem⁴⁴. To zaś oznaczało, że także na sali obrad senatu na jakiegokolwiek wsparcie Cezar też nie mógł liczyć. Tezy tej nie może podważyć nawet fakt uzyskania przez Cezara, jeszcze przed wyborami w 60 r., poparcia wielu senatorów dla swoich równoczesnych zabiegów o triumf i konsulat⁴⁵. Wkrótce bowiem zostali oni „przywołani do porządku” i niedługo później, na początku 59 r., senat ponownie stanowił jednolity pod względem politycznym, zdecydowanie antycezariański, monolit⁴⁶.

⁴² Pierwszym takim projektem ustawodawczym Cezara, któremu Bibulus zdecydowanie się sprzeciwił, był wniosek dotyczący przeprowadzenia reformy agrarnej: Liv., Per. CIII; Vell. Pat. II, 44.4–5; Suet., Div. Iul. 20.1; Plut., Caes. 14.1–3; 6; Pomp. 47.3–4; 48.1–4; Cat. Min. 31.5; 32.2; App., B.C. II, 10.35–38; Cass. Dio XXXVIII, 4.1–4; 6.1–6; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu w Republice Rzymskiej w latach 59–55*, Katowice 2004, s. 84–87, vide też: s. 74–83; a także: G. Walter, *op. cit.*, s. 103–111; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 164–169.

⁴³ Obszerne omówienie układu sił oraz stosunków panujących w senacie pod koniec lat sześćdziesiątych oraz położenia senatu w kontekście ówczesnych rozgrywek między optymatami i ich przeciwnikami, vide: N. Rogosz, *Polityczna*, s. 31–62. Tam także dalsza literatura dotycząca tej kwestii.

⁴⁴ Spośród polityków ściśle współpracujących z Bibulusem spowinowacony był z nim M. Porcjusz Katon Młodszy, ojciec Porcji, jego żony. Z Katonem zaś, poprzez małżeństwo z jego bratanicą Serwilią, podobne więzy łączyły L. Licyniusza Lukullusa. Szczególnego rodzaju powinowactwo łączyło natomiast Katona z Kw. Hortenzjuszem, gdyż wypożyczył mu swoją żonę Marcję, aby uchroniła jego ród od wymarcia, rodząc mu dzieci. Odkryło się to z zgodą ojca Marcji, Filippusa: Plut., Cat. Min. 25. Cf. też: M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 179–180; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 189; R. Syme, *Bibulus*, s. 185–186; idem, *Revolucja*, s. 23–24, 26; F.K. Drogula, *op. cit.*, s. 121. Vide: przyp. 31.

⁴⁵ Nadmienię o tym Plutarch w żywotach Cezara i Katona swego autorstwa. Według jego relacji doszło do tego w wyniku zabiegów Cezara o umożliwienie mu starania się o konsulat mimo nieobecności w Rzymie ze względu na konieczność równoczesnego kontynuowania przygotowań do przyznanego mu triumfu: Plut., Caes. 13.1; Cat. Min. 31.3.

⁴⁶ Bardzo dobrze, a także obszerne ukazał to Kasjusz Dion (XXXVIII, 1.1–3.3). Vide też: Liv., per. CIII; Plut., Caes. 14.2; Cat. Min. 31.5–32.1; App., B.C. II, 10.36.

Oznaczało to, że Cezar, urzędujący konsul, teoretycznie mający takie same możliwości działania jak jego kolega, w praktyce nie miał żadnych szans na zrealizowanie swoich politycznych planów. Jeżeli bowiem jego przeciwnicy uznali, iż zgłaszane przez niego projekty są im niedogodne, czy stanowią dla nich zagrożenie, gdyż np. mogą się przyczynić do wzrostu popularności, a zwłaszcza do wzmocnienia pozycji Cezara, to nie dopuszczali do ich realizacji. Gdy uważali natomiast, że im nie zaszkodzą, nie stwarzali przeszkód przy ich przeprowadzaniu⁴⁷. Mieli więc pełną kontrolę nad jego poczynaniami. Dlatego można stwierdzić, iż sytuacja taka oznaczała bardzo poważne ograniczenie władzy Cezara i możliwości jego działania na forum publicznym. Jeżeli pod tym względem pragnął uzyskać samodzielność i uniezależnić się od swego partnera na urzędzie oraz jego politycznych sojuszników i protektorów, musiał koniecznie jak najszybciej doprowadzić do zmiany tego stanu rzeczy. Skoro działania zgodne z prawem ówczesna sytuacja wykluczała, Cezar o realną władzę przysługującą mu jako konsulowi, z której mógłby w praktyce korzystać bez jakichkolwiek ograniczeń, zwłaszcza bez uwzględniania racji przeciwników, musiał walczyć innymi środkami i metodami niemającymi z prawem nic wspólnego. Dlatego wkrótce po objęciu przez niego i Bibulusa stanowisk konsulów w Rzymie ponownie rozgorzała walka o władzę, zainicjowana przez Cezara. Jego podstawowym celem była zaś zmiana panującego na arenie politycznej układu sił, czyli w praktyce zneutralizowanie pozycji Bibulusa i wspierającego go senatu.

Przygotowania do niej – jak z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać – Cezar rozpoczął jednak dużo wcześniej, gdyż jeszcze w 60 r., być może nawet w okresie poprzedzającym wybory konsularne. Wtedy bowiem jego główni przeciwnicy, uniemożliwiając mu zabiegi o triumf⁴⁸ oraz wysuwając przeciw niemu kandydaturę Bibulusa do konsulatu na kolejny rok, a następnie konsekwentnie go wspierając

⁴⁷ Taką postawę, jak się należy domyślać w porozumieniu z Bibulusem, optymaci zdemonstrowali na forum senatu na początku 59 r. bezpośrednio po objęciu konsulatu przez Cezara i Bibulusa. Potwierdza ją zaś przeprowadzenie wtedy przez Cezara dwóch inicjatyw wspomnianych przez Swetoniusza: Div. Iul 20.1: L. Canfora, *op. cit.*, s. 87; Cf. też w tym świetle komentarz zamieszczony w przyp. 41.

⁴⁸ Zdaniem Swetoniusza (Div. Iul. 18.2) doszło do tego za sprawą wielu niewymienionych przez niego z imienia polityków. Według Plutarcha (Caes. 13.1; Cat. Min. 31.2–4), Appiana (B.C. II, 8.28–30) i Kasjusza Diona (XXXVII, 54.1–2) główną rolę odegrał w tym Katon. Vide: A. Afzelius, *op. cit.*, s. 121–122, 127–128; L. Ross Taylor, *Caesar*, s. 21; M. Gelzer, *Pompeius*, München 1949, s. 140; J.M. Conant, *op. cit.*, s. 101–103; R. Seager, *op. cit.*, s. 81; W. Will, *op. cit.*, s. 49; R. Syme, *Rewolucja*, s. 34–35; K. Bringmann, *op. cit.*, s. 287; F.K. Drogula, *op. cit.*, s. 119–120; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 111–113.

aż do wyboru na to stanowisko⁴⁹, jednoznacznie potwierdzili, że wszelkimi dostępnymi im środkami będą dążyć do podważania ówczesnych politycznych planów Cezara związanych z dążeniami do rozpoczęcia najważniejszego etapu jego publicznej kariery, czyli sięgnięciem po urząd konsula na 59 r.

Ponieważ optymaci, główni przeciwnicy Cezara, od kilku lat stanowili decydującą siłę na rzymskiej arenie politycznej, czyli reprezentowali potencjał, którego nie należało lekceważyć, swoje przygotowania do decydującej rozprawy z nimi musiał prowadzić bardzo ostrożnie i w tajemnicy, by nie komplikować i nie utrudniać sobie zadania. Jednym z jego najważniejszych posunięć w tym zakresie było doprowadzenie do zbudowania koalicji wszystkich liczących się wrogów tworzonego przez optymatów ugrupowania. Dlatego, co zgodnie podkreślają piszący o tych sprawach autorzy antyczni oraz badacze współcześni, np.: Gelzer, Gesche, Walter, Dahlheim, Piegdoń, Goldsworthy, Chrissanthos, przede wszystkim pogodził ich głównych wtedy przeciwników, czyli skłóconych i rywalizujących wówczas ze sobą Gn. Pompejusza oraz M. Licyniusza Krassusa⁵⁰, uważanych również wówczas za najbardziej wpływowych Rzymian⁵¹. Dla Cezara był to więc wielki sukces, udało mu się bowiem przeciwko optymatom pozyskać niezwykle cennych sojuszników. Posunięcie to jest zwykle przez historyków współczesnych określane jako utworzenie tzw. pierwszego triumwiratu, za którego inicjatora i twórcę

⁴⁹ Vide w tym kontekście wywody autora na s. 6–7 oraz materiały źródłowe i opracowania przywołane w przyp. 29, a także zamieszczony w nim komentarz.

⁵⁰ W tym duchu owe działania Cezara zostały przedstawione przez Cyserona (Att. II, 3.3), w tekście Swetoniusza (Div. Iul. 19.2), niektórych biografiach napisanych przez Plutarcha (Caes. 13.2; Pomp. 47.1; Cat. Min. 31.4; Crass. 14.2) oraz Kasjusza Dio (XXXVII, 54.3). Inaczej natomiast w przekazach: Liwiusza (per CIII), Wellejusza Paterkulusa (II, 44.1), w żywocie Lukullusa autorstwa Plutarcha (42.6), w dziełach: Appiana (B.C. II, 9.33) i Florusa (II, 13.9–11). Cf.: M. Gelzer, *Caesar*, s. 59–63; H. Gesche, *op. cit.*, s. 41–42; G. Walter, *op. cit.*, s. 96–102; W. Dahlheim, *Julius Caesar. Die Ehre des Krieges und die Not des Staates*, Paderborn–München–Wien–Zürich 2005, s. 92–95; M. Piegdoń, *Krassus. Polityk niespełnionych ambicji*, Kraków 2014, s. 141–148; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 161–163; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 47–49. Vide też: H.A. Sanders, *The so-called First Triumvirate, „Memoirs of the American Academy in Rome”* 1932, 10, s. 55–68; L. Ross Taylor, *Caesar*, s. 21–22; G.R. Stanton, B.A. Marshall, *The Coalition between Pompeius and Crassus 60–59 B.C., „Historia”* 1975, 24, s. 205–219; B.A. Marshall, *Crassus. A Political Biography*, Amsterdam 1976, s. 96–102; A.M. Ward, *Marcus Crassus and the Late Roman Republic*, Columbia–London 1977, s. 226.

⁵¹ Podkreślają to, chociaż w różny sposób, prawie wszyscy piszący o tym autorzy antyczni: Liv., per. CIII; Plut., Caes. 13.2; Pomp. 47.1–2; Cat. Min. 31.4; Crass. 14.1–2; Cf. też w tym kontekście: Vell. Pat. II, 44.1; Suet., Div. Iul. 19.2; Plut., Luc. 42.6.

powszechnie uznaje się właśnie Cezara⁵². Precyzyjne datowanie powstania tego sojuszu nie jest jednak możliwe. Na ogół powszechnie uznaje się, że miało to miejsce w 60 r. Nie wiadomo jednak, kiedy konkretnie, ponieważ dokładniejsza datacja jego powstania jest według historyków, np.: Gesche, Marshalla, Waltera, Christa, Piegdonia, Goldsworthy'ego czy Chrissanthosa, bardzo niepewna⁵³. Wellejusz Paterkulus sugeruje natomiast, iż do powstania wspomnianego porozumienia doszło dopiero na początku 59 r., czyli już po objęciu urzędu konsulów przez Cezara i Bibulusa. Spośród badaczy współczesnych opinię tę podziela Hanslik⁵⁴.

⁵² Tak rolę Cezara w doprowadzeniu do tego porozumienia postrzegali już niektórzy autorzy antyczni, zwłaszcza Swetoniusz i Plutarch w jego biografiach, ten ostatni także w żywotach pozostałych triumwirów: Suet., Div. Iul. 19.2; Plut., Caes. 13.2; Pomp. 47.1; Crass. 14.1–2. Podobnie rolę Cezara w utworzeniu omawianego tu sojuszu ujął Kasjusz Dion (XXXVII, 54.3). Nieco inaczej Appian (B.C. II, 9.33). Cf. też: Liv., Per. CIII; Vell. Pat. II, 44.1–2; Plut., Cat. Min. 31.3–4; Luc. 42.6; Flor., II, 13.9–11. Przegląd stanowisk badaczy: H. Gesche, *op. cit.*, s. 44–45. Cf. też J.S. Saj, *Rola Cezara w dziele tworzenia „pierwszego triumwiratu”*, w: *Antiquitas*, t. 12, red. E. Konik, Wrocław 1984, s. 35–45.

⁵³ Jak niedwuznacznie wynika z niektórych antycznych przekazów, starożytni doskonale zdawali sobie sprawę z tego, że było to porozumienie wymierzone przeciwko sprawującym wtedy władzę w Republice (Liv., per. CIII; Suet., Div., Iul. 19.2; Plut., Crass. 14.2; Flor. II, 13.10–11; Cass. Dio XXXVII, 57.1). Musiało więc być tajne, ponieważ ujawnienie go groziło jego uczestnikom bardzo surowymi konsekwencjami. Mogło też utrudnić realizację planów triumwirów, a nawet ją uniemożliwić. Dlatego nie wiadomo, kiedy ostatecznie powstało. To, że mogło do tego dojść przed wyborami, wynika z informacji: Liwiusza (per. CIII), Swetoniusza (Div., Iul. 18.2–19.2), Plutarcha (Caes. 13.2–14.1; Pomp. 47.1; Cat. Min. 31.2–4; Crass. 14.1–2); Appiana (B.C. II, 9.33–34) i Kasjusza Diona (XXXVII, 54.2–3). Ze wspomnianych powyżej względów nie jest to jednak pewne, chociażby dlatego, że nawet jeżeli zabiegi Cezara (Cf. przyp. 50, 51) zostały rozpoczęte przed wyborami, nie oznacza to, zwłaszcza ze względu na konieczność przezwyciężenia konfliktów dzielących wtedy Pompejusza i Krassusa, iż wiążące decyzje w tej sprawie również zapadły przed nimi. Mogło to bowiem nastąpić równie dobrze po wyborach konsularnych na 59 r. i to znacznie. Vide: H. Gesche, *op. cit.*, s. 42–44; B.A. Marshall, *op. cit.*, s. 102–104; G. Walter, *op. cit.*, s. 96–102; K. Christ, *Pompeius. Der Feldherr Roms*, München 2004, s. 104–106; M. Piegdoń, *op. cit.*, s. 145–146; Glodsworthy 2018, 161–164; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 48.

⁵⁴ Vell. Pat. II, 41.1; 44.1. Pisał on znacznie wcześniej niż autorzy antyczni przywołani w poprzednim przypisie, z wyjątkiem Liwiusza, którego informacje znamy jednak tylko z późniejszych streszczeń. Wiadomości Paterkulusa mogą więc być o wiele pewniejsze. Vide: R. Hanslik, *Cicero und das Erste Triumvirat*, „Rhenisches Museum für Philologie” 1955, 98, s. 331. Szerzej o poglądzie tego badacza na czas powstania I triumwiratu: s. 324–334. Vide też: G.R. Stanton, B.A. Marshall, *op. cit.*, s. 209–212; G. Zecchini, *La data del cosiddetto “primo triumvirato”*, „Rendiconti – Istituto Lombardo di Scienze e Lettere” 1975, 109, 1, s. 399–410; M. Piegdoń, *op. cit.*, s. 146.

Na tym Cezar nie poprzestał. Dążąc do konfrontacji ze swoimi przeciwnikami nie mógł przecież głosić, że najważniejszym jego celem jest doprowadzenie do zmiany uchwały senatu o prowincjach przyznanych konsulom w 59 r. i uzyskanie zadania innego niż nadzór nad lasami i pastwiskami, a po uzyskaniu poparcia Pompejusza i Krassusa zrealizowanie także ich postulatów i oczekiwań⁵⁵. Do rozpoczęcia rozgrywki z optymatami potrzebny był mu inny powód, taki który doskonale kryłby jego rzeczywiste cele, uzasadniał i usprawiedliwiał podjęte przez niego przeciwko nim działania, pozwalał pozyskać poparcie jak najliczniejszych rzesz obywateli oraz ukazywał go jako polityka troszczącego się o ich potrzeby a także sprawy publiczne. Zalety te miał wysunięty przez niego projekt reformy rolnej. Doskonale ukazał je w swojej relacji Kasjusz Dion, który w dodatku podkreślił, że jego cechą było to, iż pozwalał twierdzić, że zaproponowana przez Cezara reforma została opracowana w trosce o interesy najbardziej potrzebujących, czyli najbiedniejszych Rzymian oraz tych, którzy przyczynili się do wojennych sukcesów rzymskiego państwa, czyli między innymi do zdobywania nowych ziem. Uwzględniła też interesy Republiki. Natomiast zdaniem Cezara nie była również szkodliwa dla największych posiadaczy ziemskich, czyli między innymi najbardziej wpływowych optymatów⁵⁶. Tę ostatnią tezę można jednak śmiało uważać za zwykły chwyt propagandowy. Z punktu widzenia Cezara projekt reformy rolnej na pewno miał tę zaletę, że był dla optymatów nie do zaakceptowania⁵⁷, musiał więc doprowadzić do ich konfrontacji z wnioskodawcą i wszystkimi wspierającymi go siłami politycznymi. Doskonale więc nadawał się do decydującej rozgrywki z jego wrogami. Pozwalał także ukryć jej rzeczywisty cel. Bowiem postronnym obserwatorom, a także przeciwnikom Cezara bardzo długo, prawie do momentu sfinalizowania prac nad ustawą wieńczącą tę inicjatywę, wydawało się, iż przedmiotem sporu między zwalczającymi się w 59 r. w Rzymie siłami

⁵⁵ Vide w tym świetle informacje zawarte w biografii Cezara autorstwa Swetoniusza (Div. Iul. 19.2). Cf. też: Cic., Att. I, 17.9; 18.6–7; 19.4; II, 1.6–8; 3.3; Vell. Pt. II, 44.2; Plut., Caes. 13.2; Pomp. 47.1; Cat. Min. 31.1–4; Crass. 14.1–2; Luc. 42.5–6; App., B.C. II, 9.31–33; Flor. II, 13.9–11; Cass. Dio XXXVII, 49.1–50.1; 50.5; 54.3–4.

⁵⁶ Cass. Dio XXXVIII, 1.1–7. Projekt ten z punktu widzenia Cezara miał też tę zaletę, że bardzo trudno było go poddać krytyce. O tym: Cic., Att. II, 15.1; Cass. Dio XXXVIII, 2.1. Vide też: P. Stein, *Die Senatsitzungen der Ciceronischen Zeit* (68–43), Münster 1930, 25; M. Gelzer, *Caesar*, s. 64–65; M. Bonnefond-Coudry, *Le Sénat de la République romaine de la guerre d'Hannibal à Auguste*, Rome 1889, s. 250; M. Piegdoń, *op. cit.*, s. 148–149; S.G. Chrisanthos, *op. cit.*, s. 53–54.

⁵⁷ Cass. Dio XXXVIII, 2.2–3. Wynika to również z innych antycznych przekazów, chociaż nie tak wyraźnie: Liv., per. CIII; Suet., Div. Iul. 20.1; Plut., Caes. 14.1–2; Pomp. 47.3–4; Cat. Min. 31.5–32.1; App. B.C. II, 10.35–36.

politycznymi jest właśnie wysunięty przez Cezara projekt reformy rolnej. Tymczasem dla niego był to tylko środek, który miał mu pomóc w odsunięciu Bibulusa i dominujących w senacie optymatów od wywierania decydującego wpływu na sprawy publiczne, czyli w odebraniu im realnej władzy w państwie.

Zdecydowany przeciw senatorów wobec wysuniętego przez Cezara projektu reformy rolnej posłużył mu za pretekst do wykluczenia senatu z dalszych prac nad nim i przeniesienia ich na forum zgromadzenia ludowego⁵⁸, na którym mógł liczyć na odpowiednie poparcie ludu, umożliwiające jego uchwalenie. Pozwoliło to również Cesarowi na przedyskutowanie swojego projektu na wiecu (*contio*), jeszcze większe spopularyzowanie go oraz wyzyskanie nieprzejednanej postawy Bibulusa i wspierających go optymatów do skompromitowania ich w oczach uczestniczących w tych obradach rzesz Rzymian⁵⁹. Gdy bowiem ów konsul został przez Cezara zapytany o jego stosunek do omawianego projektu reformy rolnej, wszystkim uczestnikom tego spotkania dał wyraźnie do zrozumienia, że nie dopuści do jego przeprowadzenia⁶⁰. Stanowiska Bibulusa w tej sprawie nie zmieniły ponoć nawet prośby Cezara oraz wspierającego go w tym ludu⁶¹. Następnie po opuszczeniu zebrania przez swojego kolegę na urzędzie Cezar ujawnił przed zebranymi poparcie Pompejusza i Krasusa dla swego projektu i zaprosił obydwu do uczestnictwa w dalszych obradach⁶². W kolejnych dniach stanowisko Bibulusa nie uległo zmianie, a nawet jeszcze bardziej się usztywniło. Uzyskał bowiem dla swoich racji

⁵⁸ Cass. Dio XXXVIII, 2.1–3.3. Podobnie, chociaż nie tak obszernie i dokładnie, ujęli to: Plutarch (Caes. 14.1–2; Pomp. 47.3–4), Appian (B.C. II, 10.35–36). Vide też: Suet., Div. Iul. 20.1. Omówienie stanowiska senatorów wobec owej propozycji Cezara: L. de Libero, *Obstruktion. Politische Praktiken im Senat und in der Volkversammlung der ausgehenden römischen Republik (70–49 v. Chr.)*, Stuttgart 1992 (*Hermes Einzelschriften* 59), s. 72–73, wobec jego polityki w kolejnych miesiącach tego roku: s. 74–77. Vide też: P. Stein, *op. cit.*, s. 25–26; L.A. Burckhardt, *op. cit.*, s. 197; M. Bonnefond-Coudry, *op. cit.*, s. 250; L. Canfora, *op. cit.*, s. 88; M. Piegdoń, *op. cit.*, s. 149; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 130.

⁵⁹ Cass. Dio XXXVIII, 4.1–4. Cezar mógł to bardzo łatwo osiągnąć, ukazując Bibulusa uczestnikom owego wiecu jako głównego, a zarazem najgroźniejszego przeciwnika lansowanej przez niego reformy agrarnej. W tym kontekście manewr Cezara należy postrzegać jako bardzo zręczne posunięcie propagandowe. Vide: M. Gelzer, *Caesar*, s. 66; W. Will, *op. cit.*, s. 52; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 58–59. Szersze omówienie propagandy Cezara oraz jej roli w walce z optymatami w 59 r. vide: N. Rogosz, *Podłoże*, s. 231–249.

⁶⁰ Cass. Dio XXXVIII, 4.2–3.

⁶¹ *Ibidem*, 4.3.

⁶² *Ibidem*, 4.2–5.5. Vide też: Put., Caes. 14.2–3; Pomp. 47.4–5; Cat. Min. 31.4; Luc. 42.6; App., B.C. II, 10.36; G. Walter, *op. cit.*, s. 107–108; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 166–167; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 134–135.

poparcie trzech trybunów ludowych⁶³. Zdecydował się więc na ogłoszenie świętego okresu aż do końca roku. Oznaczało to, że lud formalnie nie mógł się wtedy gromadzić ani podejmować jakichkolwiek czynności prawnych. Oprócz eksponującego to posunięcie Kasjusza Diona akcentują go również współcześni badacze np.: Walter, Bonnefond-Coudry, Will, Hofmann-Löbl, Chrissanthos⁶⁴. Cezar jednak zlekceważył jego działania i wyznaczył datę zgromadzenia ludowego, na którym miano przeprowadzić głosowanie nad owym wnioskiem ustawodawczym⁶⁵.

Oznaczało to, że Cezar nie zamierzał liczyć się z coraz bardziej stanowczym politycznym przeciwdziałaniem kolegi na urzędzie. Ponadto, tak samo jak on był zdecydowany użyć wszelkich dostępnych mu środków do przeforsowania projektowanej przez siebie reformy rolnej i zrealizowania związanych z nią nadziei i planów. Mając to na uwadze, należy stwierdzić, iż tocząca się między nimi walka zbliżała się do rozstrzygającego momentu, którym był wyznaczony przez Cezara dzień obrad zgromadzenia ludowego. Na tym etapie owych politycznych rozgrywek zdawały sobie z tego sprawę obydwie zwalczające się strony. Czy jednak optymaci byli świadomi, o co w rzeczywistości chodzi Cezarowi, czyli o co toczy się walka między nimi a Cezarem i wspierającymi go siłami politycznymi, nie wiadomo⁶⁶.

Cezar, Bibulus oraz ich stronnicy, zwłaszcza najbliżsi współpracownicy, jako praktycy od dawna czynnie uczestniczący w rzymskim życiu politycznym doskonale orientowali się w tym, że zbliżające się starcie zadecyduje o wyniku konfrontacji między nimi, gdyż zwołane przez Cezara zgromadzenie ludowe, jeżeli doszłoby do skutku, musiało podjąć decyzję albo o przyjęciu ustawodawczego projektu Cezara, czyli

⁶³ Cass. Dio XXXVIII, 6.1. Według Broughtona (*The Magistrates*, t. 2, s. 189) z Katonem współpracowali wtedy trybunowie: Kw. Anchariusz, Gn. Domicjusz Kalwinus oraz G. Fanniusz. Vide też: L.A. Burckhardt, *op. cit.*, s. 197; L. Thommen, *Das Volkstribunat der späten römischen Republik*, Stuttgart 1989 (*Historia Einzelschriften* 59), s. 39.

⁶⁴ Cass Dio XXXVIII, 6.1; G. Walter, *op. cit.*, s. 108; M. Bonnefond-Coudry, *op. cit.*, s. 250; W. Will, *op. cit.*, s. 52; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 190; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 2019, 59–60. Obszerniejsze omówienie także religijnych aspektów walk o władzę w Rzymie w 59 r. vide: N. Rogosz, *Społeczne i religijne aspekty walk politycznych w Rzymie w 59 r. przed Chrystusem*, w: *Społeczeństwo i religia w świecie antycznym, Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej (Toruń, 20–22 września 2007 r.)*, red. S. Olszaniec, P. Wojciechowski, Toruń 2010, s. 173–191.

⁶⁵ Cass. Dio XXXVIII, 6.2.

⁶⁶ Według Plutarcha (Cat. Min. 31.5–32.1) spośród rzymskich polityków w rzeczywistych zamiarach Cezara miał się orientować jedynie Katon Młodszy, który ostrzegał przed stwarzanym przez niego zagrożeniem, ale bezskutecznie.

o uchwaleniu odpowiedniej ustawy, albo o odrzuceniu go⁶⁷. Dlatego nie chcąc owego starcia przegrać, obydwie strony odpowiednio się do niego przygotowywały.

W tym kontekście autorzy materiałów źródłowych, mimo że zawarte w nich informacje są bardzo ogólne, zawierają luki i są niekompletne, więcej miejsca oraz uwagi poświęcili Cezarowi, jego zabiegom i staraniom⁶⁸. Wiadomo więc z nich, że wyśmienie orientował się w zaistniałej sytuacji i wiedział, że polityczne środki zastosowane w rozgrywce z Bibulusem i wspierającymi go optymatami mogą nie przynieść oczekiwanego przez niego rezultatu. Dlatego przygotował się także do siłowego rozegrania starcia ze swymi przeciwnikami. W tym celu zorganizował spośród mieszkańców stolicy należących do niższych grup społecznych uzbrojone grupy, mające za zadanie ochronę owego zgromadzenia ludowego oraz zagwarantowanie jego niezakłóconego przebiegu⁶⁹. W razie prób ich zerwania przez przeciwników owe bojówki Cezara miały ich stamtąd siłą wyprzeć. By zapobiec nieprzewidzianym działaniom antagonistów, owe uzbrojone grupy ludu zajęły miejsce, w którym odbywały się zgromadzenia ludowe już w noc poprzedzającą dzień obrad⁷⁰. Cezar w zabiegach tych nie był osamotniony. Wspierali go bowiem jego partnerzy będący uczestnikami zawartego z nim w tajemnicy porozumienia, czyli obydwaj pozostali triumwirowie. Wiadomo np. że Pompejusz zawczasu miał zapłacić miasto żołnierzami, czyli prawdopodobnie swoimi weteranami, którzy w trakcie zwalczania przeciwników Cezara odegrali bardzo istotną, a być może najważniejszą rolę⁷¹.

Odpowiednie środki zapobiegawcze mające ochronić go przed nieprzewidzianym przebiegiem wydarzeń podjął również Bibulus. Nie

⁶⁷ Vide: Cass. Dio XXXVIII, 6.2. Głosowanie nad każdym wnioskiem ustawodawczym, czyli także nad tym zgłoszonym przez Cezara, było kolejnym elementem stosowanej wtedy procedury. Na zgromadzeniu ludowym bowiem, w przeciwieństwie do wiecu, obywatele tylko głosowali. Dlatego projekt wnoszony na zgromadzenie ludowe nie mógł już być omawiany, zmieniany itp. Zawsze zgłaszano go więc w ostatecznej formie, a uczestnicy zgromadzenia głosując albo go popierali, albo opowiadali się przeciwko niemu.

⁶⁸ Szczególnie dobrze jest to widoczne w przekazach: Plutarcha (Caes. 14.2–6; Pomp. 47.4–6), Appiana (B.C. II, 10.35–11.37) oraz Kasjusza Diona (XXXVIII, 6.2). Cf. też w tym kontekście: Liv., per CIII; Vell. Pat. II, 44.4–5; Suet., Div. Iul. 20.1; Plut., Cat. Min. 31.4–5; Luc. 42.6.

⁶⁹ App., B.C. II, 10.35–36. Cf.: Cass. Dio XXXVIII, 6.2.

⁷⁰ Cass. Dio XXXVIII, 6.2; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 167; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 64.

⁷¹ Nadmienienia o tym Plutarch (Caes. 14.6; Pomp. 48.1; Luc. 42.6). Vide też w tym świetle: Plut., Caes. 14.3; Pomp. 47.4–5; M. Gelzer, *Caesar*, s. 66; G. Walter, *op. cit.*, s. 108; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 167–168.

wiadomo jednak, czy dlatego, że oczekiwał jeszcze bardziej stanowczych posunięć Cezara niż te, z którymi spotkał się dotychczas, czy też jakimś sposobem dowiedział się o jego przygotowaniach do ostatecznej rozgrywki. Można jedynie sugerować, iż spośród wspierających go Rzymian także zorganizował bojówki mające chronić jego oraz tych uczestników zgromadzenia, którzy opowiadali się za jego racjami⁷². Zapewne jednak dlatego, że dysponował mniejszą ilością czasu i gromadził tworzących je zbrojnych zdecydowanie krócej, czy też z tego powodu, że nie miał tak dużego oparcia wśród mieszkańców stolicy jak jego rywal, bojówki te były zdecydowanie mniej liczne, czyli także słabsze⁷³. W każdym razie na forum, jak wiadomo, miał przybyć w gronie wspierających go polityków, swoich stronników oraz zbrojnych⁷⁴.

Dzięki wspomnianym posunięciom Cezara w wyznaczonym dniu miejsce zgromadzenia ludowego przed rozpoczęciem obrad zostało zajęte przez jego zwolenników, zwłaszcza Rzymian zainteresowanych uchwaleniem proponowanej przez niego reformy rolnej⁷⁵. Z antycznych relacji wynika również, że byli oni liczniejsi niż ich antagoniści. Ci, na czele z Bibulusem, który przybył w towarzystwie swoich uzbrojonych stronników, pojawili się na miejscu później, gdy obrady już trwały, w trakcie przemówienia Cezara⁷⁶. Mimo to Bibulus przedarł się na mównicę i próbował je zerwać. Dlatego doszło do użycia przemocy przeciwko niemu i jego zwolennikom. W trakcie regularnej bijatyki, która się wywiązała między zwalczającymi się stronami, wielu uczestników zgromadzenia zostało poturbowanych, odniosło rany czy zostało poszkodowanych w inny

⁷² Żaden z antycznych autorów w swoim tekście tego nie wspomina. Jednak można o tym wnioskować z faktu, że gdy pojawił się na miejscu obrad zgromadzenia ludowego mającego uchwalić proponowaną przez Cezara ustawę agrarną, towarzyszyli mu również uzbrojeni Rzymianie. Vide: przyp. 74.

⁷³ Zdają się na to wskazywać zwłaszcza informacje zamieszczone w przekazach Plutarcha (Cat. Min. 32, 1) i Appiana (B.C. II, 11.37). Ponadto wiadomości o tym, iż Bibulus i wspierający go optymaci wraz ze swoją zbrojną eskortą zostali bardzo szybko i bez większych trudności wyparci z miejsca obrad zgromadzenia ludowego: Cic., Vat. 9.21–22; Vell. Pat. II, 44.5; Suet., Div. Iul. 20.1; Plut., Caes. 14.6; Pomp. 48.1–2; Cat. Min. 32.2; Luc. 42.6; Cass. Dio XXXVIII, 6.2–3.

⁷⁴ Przybycie Bibulusa w towarzystwie uzbrojonych zwolenników akcentuje Kasjusz Dion (XXXVIII, 6.2). Cf. w tym świetle relację Appiana (B.C. II, 11.37). Vide też: G. Walter, *op. cit.*, s. 108–109; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 180.

⁷⁵ Cass. Dio XXXVIII, 6.2.

⁷⁶ App., B.C. II, 11.38; Cass. Dio XXXVIII, 6.2; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 168; S.G. Chrisanthos, *op. cit.*, s. 63; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 136.

jeszcze sposób⁷⁷. Wśród nich znaleźli się zwłaszcza mniej liczni politycy występujący przeciwko Cezarowi oraz ich zwolennicy, między innymi: Bibulus, towarzyszący mu liktorzy, którym połamano różgi, symbol władzy owego konsula, niektórzy trybunowie ludowi, Katon Młodszy i inni optymaci tworzący jego świtę. Podobnie starcia te ujmują omawiający je współcześni badacze, np.: Gelzer, Walter, Bonnefond-Coudry, Gray-Fow, Canfora, Goldsworthy, Chrissantos, Morstein-Marx⁷⁸.

Według Plutarcha, który początek tych wydarzeń opisuje nieco inaczej, Bibulus, Katon Młodszy, L. Licyniusz Lukullus, a wraz z nimi otaczający ich Rzymianie zostali zaatakowani przez weteranów Pompejusza już wcześniej, w drodze na forum⁷⁹. Ta drobna różnica nie podważa jednak innych opisów tych wydarzeń. Nie wypacza także ich istoty. Jest nawet cenna, gdyż świadczy o tym, że Cezar oraz jego dwaj sojusznicy, czyli Pompejusz i Krassus, przygotowali się do walki z Bibulusem i wspierającymi go optymatami bardzo starannie. Dowodzi bowiem, że pod ich kontrolą znajdowało się nie tylko forum, zawczasu, bo jeszcze w nocy, zajęte przez ludzi Cezara⁸⁰, ale także prowadzące na nie ulice czy inne ważne miejsca, które miały kluczowe znaczenie dla wyniku omawianych tu rozgrywek i starć, gdyż pozwalały im reagować na rozgrywające się wydarzenia na bieżąco, tak jak tego wymagała sytuacja. Dzięki temu atuty decydujące o wyniku starcia z Bibulusem, wspierającymi go optymatami oraz ich stronnikami triumwirowie mieli w swoich rękach.

Walki te trwały niecały dzień, czyli zostały rozegrane w bardzo krótkim czasie⁸¹. Prawdopodobnie obejmowały tylko centrum Rzymu, gdzie

⁷⁷ Starcia te najlepiej i najobszerniej opisał Appian (B.C. II, 11.38). Kasjusz Dion natomiast bardzo krótko, ale konkretnie (XXXVIII, 6.3). Podobnie Plutarch (Cat. Min. 32.2; Luc. 42.6).

⁷⁸ Autorzy antyczni akcentują głównie szkody poniesione w tych zaburzeniach przez przeciwników Cezara. Szczególnie wymownie czyni to Appian (B.C. II, 11.38–41). Plutarch (Cat. Min. 32.2; Luc. 42.6) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 6.3) ujęli je podobnie, ale zdecydowanie krócej i nie tak dramatycznie. Vide: M. Gelzer, *Pompeius*, s. 144; G. Walter, *op. cit.*, s. 109; M. Bonnefond-Coudry, *op. cit.*, s. 250; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 180; L. Canfora, *op. cit.*, s. 88–89; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 168; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 63–64; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 137–138. Szersze omówienie użycia przemocy walkach politycznych w Rzymie w 59 r. vide: N. Rogosz, *Zastosowanie*, s. 223–237.

⁷⁹ Plut., Pomp. 48.1; Cat. Min. 32.2.

⁸⁰ Cass. Dio XXXVIII, 6.2.

⁸¹ Autorzy tekstów dotyczących tych wydarzeń nie stwierdzają tego wyraźnie. Można jednak to sugerować, gdyż z ich relacji wynika, że po pokonaniu przeciwników obrady zgromadzenia ludowego wznowiono: Plut., Pomp. 47.1–2; Cat. Min. 32.2–3; Luc. 42.6; App., B.C. II, 11.38–12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 6.2–4. Było to rozwiązanie jak najbardziej logiczne. Wyznaczanie głosowania w nowym terminie oznaczało bowiem powtarzanie

zwykle rozgrywały się najważniejsze wydarzenia polityczne i towarzyszące im rozgrywki⁸². Zasięg owych walk i towarzyszących im niepokojów trzeba więc uznać za dość ograniczony.

Należy przypuszczać, że wzięli w nich udział nie wszyscy uczestnicy wydarzeń tego dnia, lecz przede wszystkim najbardziej zaufani i aktywni stronnicy zwalczających się polityków, którzy odpowiednio wcześniej zostali wtajemniczeni w ich plany. Pod uwagę w tym kontekście należy wziąć szczególnie Cezara, jego współpracowników i zwolenników, a więc Pompejusza i Krassusa, ich klientów, a zwłaszcza tych Rzymian, którzy mieli skorzystać na propagowanej przez Cezara reformie rolnej, czyli weteranów Pompejusza, najuboższych mieszkańców stolicy, a także ekwitów (szczególnie publikanów), również oczekujących korzyści po przeprowadzeniu następnych projektów ustawodawczych lansowanych później przez Cezara⁸³, tj. praktycznie reprezentantów Rzymian wywodzących się z różnych, zwłaszcza jednak z niższych i średnich warstw społecznych. Jako aktywnych uczestników tych wydarzeń należy również postrzegać Bibulusa, jego zdeklarowanych stronników, wspierających realizowaną przez niego politykę, szczególnie niektórych, najbardziej zaangażowanych i aktywnych reprezentantów największych posiadaczy ziemskich, czyli wspierających go optymatów pokroju L. Licyniusza Lukullusa, Katona Młodszego, ich klientów, niektórych urzędników, np. trzech trybunów ludowych wspierających Bibulusa, itp.⁸⁴ Generalnie

całych przygotowań od nowa, zwłaszcza ponowne organizowanie wsparcia projektu Cezara przez jego zwolenników, a także ryzykowanie nowych starć z przeciwnikami, ale już ostrzeżonymi i lepiej przygotowanymi do walki.

⁸² Formalnie wszystkie sprawy publiczne załatwiano na forum i w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Przy nim bowiem mieściło się miejsce obrad zgromadzenia ludowego (*comitium*), obok znajdował się też budynek senatu (*curia*), mównica (*rostra*) oraz najważniejsze świątynie, także wspominane w tekstach źródłowych w związku z omawianymi tu wydarzeniami. W tym kontekście pod uwagę należy wziąć również ulice prowadzące na forum, ponieważ już na nich zaatakowani zostali niektórzy z optymatów oraz towarzyszący im stronnicy. Vide: Suet., Div. Iul. 20.1; Plut., Caes. 14.1–3; 6; Pomp. 47.3–48.1; Cat. Min. 31.4–32.2; Luc. 42.6; App., B.C. II, 10.35–12.42; Cass. Dio XXXVIII, 1.1–6.4.

⁸³ Vide w tym świetle: Vell. Pat. II, 44.4; Plut., Caes. 14.1–3; 6; Pomp. 47.3–5; 48.1–2; Cat. Min. 31.4; 32.2–3; Luc. 42.6; App., B.C. II, 10.35–11.41; Cass. Dio XXXVIII, 4.1–6.4. Po przejęciu pełnej władzy w Rzymie Cezar już bez przeszkód przeprowadzał ustawy zgodne z oczekiwaniami swoich zwolenników, stanowiące dla nich wynagrodzenie za dotychczas udzielone mu poparcie w walce z Bibulusem i wspierającymi go optymatami. O tym patrz s. 19, 21–22.

⁸⁴ Vide: Liv., per. CIII; Vell. Pat. II, 44.5; Suet. Div. Iul. 20.1; Plut., Caes. 14.6; Pomp. 48.1–2; Cat. Min. 31.5–32.2; Luc. 42.6; App., B.C. II, 11.37–11.41; Cass. Dio XXXVIII, 6.1–4.

jednak liczebność Rzymian zaangażowanych w tych starciach trudno precyzyjnie ocenić.

Walki te przebiegły stosunkowo łagodnie, poszkodowani w ich trakcie to głównie ranni i pobici. Źródła nic nie mówią o zabitych, chociaż takich przypadków nie można i nie należy wykluczać. Nie ma w nich również mowy o burzeniu czy podpalaniu budynków itp. Autorzy antycznych tekstów nadmieniają natomiast o wyrzucaniu przeciwników Cezara z forum, zrzucaniu ich przywódcy z mównicy, obrzucaniu koszami zawierającymi nieczystości, czyli stosunkowo łagodnych formach oddziaływania na nich⁸⁵.

Informacje te świadczą również o odpowiednim przygotowaniu się Cezara i jego współpracowników, czyli Pompejusza i Krassusa, do rozgrywek z optymatami, o ich dążeniu przede wszystkim do opanowania forum, szczególnie *comitium*, czyli miejsca obrad zgromadzenia ludowego, na którym mieli zrealizować swoje zamierzenia⁸⁶. Chcieli to osiągnąć dzięki głosom Rzymian. Spośród nich zaś nie wszyscy wtedy Cezara i jego sojuszników popierali. Mając to na uwadze, triumwirowie nie mogli mieszkańców stolicy zrażać np. bardzo surowym i stanowczym zwalczaniem swoich antagonistów, którzy również mogli liczyć na wsparcie ze strony znacznej części ludności Rzymu⁸⁷. W pewnych zaś okolicznościach, np. gdy przez Cezara i jego współpracowników zostali dość surowo potraktowani, potrafili wśród bardzo wielu Rzymian wzbudzić współczucie⁸⁸, co w ówczesnej sytuacji było niebezpieczne, ponieważ mogło spowodować niekorzystną dla triumwirów zmianę nastrojów wśród mieszkańców stolicy⁸⁹.

⁸⁵ Cic., Vat. 9.21–22; Plut., Pomp. 48.1–2; Cat. Min. 32.2; Luc. 42.6; App., B.C. II, 11.38–41; Cass. Dio XXXVIII, 6.2–3. Cf. też: Liv., per. CIII; Vell. Pat. II, 44.5; Suet., Div. Iul. 20.1; Plut., Caes. 14.6. Podobnie ujmują to badacze współcześni. Vide w tym kontekście literaturę cytowaną w przyp. 78.

⁸⁶ W swoich relacjach niektórzy autorzy antyczni zwracali na to uwagę, chociaż nie akcentowali tego szczególnie: Suet., Div. Iul. 20.1; Plut., Caes. 14.6; Pomp. 48.1–2; Cat. Min. 32.2; Luc. 42.6; App., B.C. 11.38–41; Cass. Dio XXXVIII, 6.2–3. Cf. także: Liv., per. CIII; Vell. Pat. II, 44.4.

⁸⁷ W napisanej przez siebie biografii Katona Młodszeo bardzo dobrze ten aspekt ówczesnych stosunków politycznych w Rzymie wyeksponował Plutarch: Cat. Min. 32.1.

⁸⁸ Zademonstrował to np. Katon. Poprzez odpowiednie postępowanie pozyskał bowiem sympatię i współczucie wielu Rzymian, gdy Cezar zamierzał wtrącić go do więzienia: Plut., Caes. 14.7; Cat. Min. 33.1–2.

⁸⁹ O tym, że taka zmiana była realna, świadczyło wspomniane poparcie części ludu dla polityki i postawy Bibulusa oraz jego współpracowników, zwłaszcza Katona (Plut., Caes. 14.7; Cat. Min. 32.1; 33.1–2). Ponadto postępowanie Bibulusa, który licząc na zmianę nastrojów mieszkańców stolicy w dalszych miesiącach, zwłaszcza na spadek ich poparcia dla Cezara i pozostałych triumwirów, w kwietniu odwołał zwyczajowy lipcowy termin

i w ten sposób utrudnić, a nawet zagrozić realizacji jeżeli nie wszystkich, to przynajmniej niektórych planów owej trójki⁹⁰.

Z tych oraz innych względów natężenie owych walk trudno porównywać z innymi zaburzeniami, chociażby z czasu trybunatu P. Klodiusza w 58 r. czy z lat 57–56, tak samo czas ich trwania, ilość zaangażowanych sił, szkody powstałe w ich wyniku⁹¹. Jednak ich rezultaty i skutki były daleko idące. Przede wszystkim były zgodne z oczekiwaniami Cezara, a także Pompejusza i Krassusa. Otworzyły więc drogę do realizacji ich dalekosiężnych planów.

Sukces w walce z przeciwnikami na forum odniósł Cezar i wspierający go Pompejusz, Krassus oraz ich zwolennicy. Po oczyszczeniu miejsca obrad z przeciwników, czyli po ich usunięciu z forum przy zastosowaniu przemocy⁹², wniosek dotyczący postulowanej przez Cezara reformy rolnej został bez przeszkód uchwalony. Efektem tego była *lex Iulia agraria*, dzięki której przydziały ziemi otrzymali weterani Pompejusza⁹³. Podjęte nazajutrz przez Bibulusa próby podważenia nowo uchwalonej ustawy w senacie nie przyniosły żadnych efektów. Mając bowiem na uwadze entuzjazm ludu rzymskiego, nikt nie chciał go wesprzeć⁹⁴. Ostatnie próby

wyborów urzędników na 58 r., które ostatecznie odbyły się w październiku. Wyczerpujące omówienie tej kwestii: J. Linderski, *op. cit.*, s. 133–136, cf. też s. 29–32, a także: N. Rogosz, *Polityczna*, s. 102–103.

⁹⁰ Należy w związku z tym pamiętać, że bardzo istotne dla Pompejusza i Krassusa posunięcia Cezar zrealizował – również na forum zgromadzenia ludowego – po omówionych tu wydarzeniach. Na samym zaś końcu, też na zgromadzeniu ludowym, została przeprowadzona najważniejsza dla niego zmiana, przyznanie mu w zarząd nowych prowincji.

⁹¹ Wyczerpujące omówienie tych zaburzeń vide: T. Łoposzko, *Trybunat Publiusza Klodiusza w świetle źródeł i historiografii*, Warszawa 1974; idem, *Ruchy*, s. 121–130; idem, *Historia*, s. 298–306; idem, *Problemy*, s. 261–263. Vide też: N. Rogosz, *Polityczna*, s. 107–232.

⁹² Bardzo konkretnie potwierdzają to zwłaszcza biografowie Cezara (Suet., *Div. Iul.* 20.1; Pomp. 48.1–2; Cat. Min. 32.2; Luc. 42.6) oraz Appian (*B.C. II*, 11.38–41). Cf. również: Cic., *Vat.* 9.22; Plut., *Caes.* 14.6.

⁹³ Plut., Pomp. 48.2; Cat. Min. 32.3. Cf.: Liv., *Per. CIII*; Suet. *Div. Iul.* 20.1; Plut., *Caes.* 14.3; 6; Luc. 42.6; App., *B.C. II*, 12.42; Cass. Dio XXXVIII, 6.4. Oczekiwali na to już od 61 r.: Cic., *Att. I*, 18.6; 19.4; *II*, 1.6; 3.3; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 187; M. Gelzer, *Caesar*, s. 67; B.A. Marshall, *op. cit.*, s. 105; A.M. Ward, *op. cit.*, s. 217–219; R. Seager, *op. cit.*, s. 85–86; W. Will, *op. cit.*, s. 52–53; N. Rogosz, *Polityczna*, s. 87; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 64; F.K. Drogula, *op. cit.*, s. 128–129; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 137–138. Szerzej o tej ustawie: M. Cary, *op. cit.*, s. 174–190; P. Panitschek, *Die Agrargesetze des Jahres 59 und die Veteranen des Pompeius*, „Papirologie und Epigraphikur” 1987, 2, s. 141–154; M.H. Crawford, *The lex Iulia agraria*, „Athenaeum” 1989, 67, s. 179–190.

⁹⁴ Suet., *Div. Iul.* 20.1; Cass. Dio XXXVIII, 6.4. Cf.: P. Stein, *op. cit.*, s. 26; M. Gelzer, *Pompeius*, s. 145; R. Seager, *op. cit.*, s. 86; L.A. Burckhardt, *op. cit.*, s. 197; F.X. Ryan, *op. cit.*, s. 384–388; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 64; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 139–140.

wystąpien przeciwko owemu prawu skończyły się z chwilą, gdy Cezar zmusił wszystkich senatorów do złożenia publicznej przysięgi przestrzegania go, pod groźbą kary śmierci⁹⁵.

Efektom takiego rozwoju wydarzeń była całkowita rezygnacja Bibulusa z udziału w sprawach publicznych. Widząc bowiem, że jego wystąpienia nie przynoszą pożądanego rezultatu, a w dodatku narażają go na poważne niebezpieczeństwo, do końca roku zamknął się w domu, z którego wydawał edykty, za pośrednictwem których każdorazowo protestował przeciwko podejmowanym przez Cezara inicjatywom. W swoich tekstach wyeksponowali to zwłaszcza Cynceron, Swetoniusz oraz Kasjusz Dion. Podobnie, chociaż nie tak jednoznacznie, inni antyczni autorzy. Na to niecodzienne zachowanie Bibulusa zwracają też uwagę historycy współcześni, np.: Walter, Burckhardt, Bonnefond-Coudry, Gray-Fow, Hofmann-Löbl, Chrissanthos⁹⁶. W rezultacie optymaci stracili nie tylko swego przywódcę, lecz także jedyne polityka nadal oficjalnie piastującego najważniejszy, obsadzany corocznie, publiczny urząd, z którym wspólnie mogli jeszcze próbować przeciwstawiać się Cezarowi. W ten sposób, mimo że Bibulus zachował stanowisko konsula, a w składzie senatu również nic się nie zmieniło, czyli optymaci nadal stanowili w nim dominującą większość, przestali oni wywierać wpływ na bieg bieżących spraw państwowych. Senat zwoływano bowiem odtąd bardzo rzadko⁹⁷. Oznaczało to, że faktycznie utracili władzę w Republice. Tę natomiast w całości przejął Cezar, który sprawował ją, opierając się na ludzie, bowiem wszystkie kwestie istotne dla niego i jego dwóch najważniejszych współpracowników, czyli Pompejusza i Krassusa, załatwiał, wykorzystując do tego nie senat, w którym nie mógł liczyć na poparcie swoich inicjatyw, lecz zgromadzenie ludowe⁹⁸. Sytuacja taka trwała do końca 59 r.,

⁹⁵ App., B.C. II, 12.42. Vide też: Plut., Cat. Min. 32.3–6; Cass. Dio XXXVIII, 7.1–3.

⁹⁶ Cic., Att. II, 19.5; Vat. 9.21–22; Suet., Div. Iul. 20.1; Cass. Dio XXXVIII, 6.4–6. Vide też: Cic., Att. II, 21.3–4; Vell. Pat. II, 44.5; Plut., Caes. 14.6; Pomp. 48.4; G. Walter, *op. cit.*, s. 110; L.A. Burckhardt, *op. cit.*, s. 197; M. Bonnefond-Coudry, *op. cit.*, s. 250; M.J.G. Gray-Fow, *op. cit.*, s. 180; I. Hofmann-Löbl, *op. cit.*, s. 190; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 64–65. Według Appiana (B.C. II, 12.43–45) Bibulus zamknął się w domu dopiero po zamordowaniu w więzieniu Wettiusza, przez którego nieco wcześniej wraz z Cynceronem i Katonem został oskarżony o organizowanie spisku przeciwko Cezarowi i Pompejuszowi. O tym vide też: Cic., Att. II, 24.2–4; Vat. 10.24–11.26; P. Stein, *op. cit.*, s. 27; N. Rogosz, *Polityczna*, s. 103–104.

⁹⁷ Wynikało to z dominującej pozycji Cezara w Rzymie. Cf. w tym świetle uwagi Cyncerona (Att. II, 5.2; 6.2; 9.1–2; 13.2; 14.1; 18.1), Swetoniusza (Div. Iul. 20.2), Appiana (B.C. II, 13.46 i 13.48) oraz Kasjusza Diona (XXXVIII, 8.2).

⁹⁸ Bardzo jednoznacznie wypowiedział się w tej sprawie Appian (B.C. II, 13.48). Podobnie Kasjusz Dion (XXXVIII, 8.2). W porównaniu do nich, zdecydowanie ogólniej, chociaż w podobnym duchu, skutki przejęcia władzy w Rzymie przez Cezara i współpracujących

czyli do końca konsulatu Cezara i Bibulusa. W rezultacie przez większość miesięcy w tym roku Rzymem rządziło faktycznie nie dwóch konsulów, lecz jeden. Znalazło to odbicie w niektórych ówczesnych satyrycznych tekstach⁹⁹ czy w sposobie datowania listów przez dowcipnych Rzymian, napisanych jakoby nie w czasie konsulatu Cezara i Bibulusa, lecz za konsulatu Cezara i Juliusza¹⁰⁰. Z ocenami tymi w pełni zgadzają się także współcześni badacze, np.: Gesche, Canfora, Goldsworthy, Chrissanthos, Morstein-Marx¹⁰¹.

Po opanowaniu sytuacji, dzięki nowym możliwościom, Cezar mógł przystąpić do dalszych działań jeszcze bardziej wzmacniających jego pozycję, spełniając w pierwszej kolejności obietnice złożone sojusznikom i najbliższym współpracownikom. Niedługo później przeprowadził więc *lex Iulia agraria Campana*, dzięki której obiecane przydziały ziemi otrzymali najbiedniejsi Rzymianie, mający co najmniej troje dzieci¹⁰². Doprowadził także do obniżenia publiczanom o jedną trzecią opłat za dzierżawione przez nich dochody publiczne w prowincji Azji poprzez uchwalenie *lex Iulia de publicanis*¹⁰³, następnie zaś do zatwierdzenia zarządzeń poczynio-

z nim Pompejusza i Krassusa ukazał w swoich listach Ciceron. Vide jego listy przywołane w poprzednim przypisie.

⁹⁹ Vide: Suet., Div. Iul. 20.2.

¹⁰⁰ Suet., Div. Iul. 20.2; Cass. Dio XXXVIII, 8.2.

¹⁰¹ H. Gesche, *op. cit.*, s. 46; L. Canfora, *op. cit.*, s. 89; A. Goldsworthy, *op. cit.*, s. 169–170; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 65–66; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 150–151.

¹⁰² Najlepiej o tej ustawie informuje Appian (B.C. II, 10.35). Wadą jego przekazu jest to, że wynika z niego, iż było to jedyne prawo agrarne przeprowadzone przez Cezara. Mylnie kojarzy też z nim wydarzenia związane z przeprowadzaniem *lex Iulia agraria*, dzięki której działki ziemi otrzymali weterani Pompejusza: App., B.C. II, 10.36–12.42. O *lex Iulia agraria Campana* vide również: Cic., Att. II, 16.1; Vell. Pat. II, 44.4; Suet., Div. Iul. 20.3; Plut., Cat. Min. 33.1; Cass. Dio XXXVIII, 7.3. Cf. też: Liv., per. CIII; Plut., Caes. 14.6; Pomp. 48.2; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 188; G. Rotondi, *op. cit.*, s. 387–388; H. Gesche, *op. cit.*, s. 50; R. Seager, *op. cit.*, s. 86–87; W. Will, *op. cit.*, s. 53–54; L. Canfora, *op. cit.*, s. 88–90; N. Rogosz, *Polityczna*, s. 91.

¹⁰³ Cic., Att. II, 16.2; Suet., Div. Iul. 20.3; App. B.C. II, 13.47–48; Cass. Dio XXXVIII, 7.4; *Ciceronis orationum scholiastae*, t. 2, *Commentarios contiones*, rec. T. Stangl, red. F. Tempsky, G. Freytag, Vindobonae - Lipsiae 1912, Schol. Bob. 157, 159 Stangl [dalej: Schol. Bob. Stangl]. Zabiegali oni o to od dłuższego czasu, ale dotąd bezskutecznie: Cic., Att. I, 17.9; 18.7; II, 1.8; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 188; G. Rotondi, *op. cit.*, s. 391; B.A. Marshall, *op. cit.*, s. 105; A.M. Ward, *op. cit.*, s. 218–219; L.A. Burckhardt, *op. cit.*, s. 196; N. Rogosz, *Polityczna*, s. 91–92; M. Piegoń, *op. cit.*, s. 151; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 67. W tym kontekście patrz też: C. Delplace, *Publicains, trafiquants et financiers dans les provinces d'Asie Mineure sous la République*, „Ktema” 1977, 2, s. 233–252.

nych swego czasu przez Pompejusza na Wschodzie poprzez przeфорsowanie *lex Iulia de actis Cn. Pompei confirmandis*¹⁰⁴.

Dopiero po uregulowaniu najistotniejszych zobowiązań wobec swoich partnerów i sojuszników Cezar przystąpił do zaspokajania swoich ambicji i spełniania najważniejszych dla niego planów. Wystrzegał się jednak tego, by realizować je osobiście. Zorganizował to tak, że z odpowiednią inicjatywą wystąpił trybun ludowy P. Watyniusz, niby w podziękowaniu za dotychczasowe działania Cezara na rzecz ludu rzymskiego. Dzięki niemu Cesarowi, na podstawie *lex Vatinia de Imperio Caesaris*, przyznano w zarząd na pięć lat Galie Przedalpejską i Ilirię wraz z dowództwem nad trzema legionami¹⁰⁵. Niedługo później, po śmierci Metellusa Celera, namiestnika Galii Zaalpejskiej, z inicjatywy Pompejusza senat dodał Cesarowi także tę prowincję oraz jeszcze jeden legion¹⁰⁶. Dzięki temu osiągnął on najważniejszy cel – uzyskał w zarząd prowincje mogące stanowić podstawę do rozwoju jego dalszej kariery. Nie musiał więc obawiać się, że zostanie zapamiętany jako konsul, który został ośmieszony tym, że po złożeniu urzędu musiał zajmować się nadzorowaniem lasów i pastwisk¹⁰⁷. Wprost przeciwnie, powierzone mu prowincje dawały mu nowe, wsparte perspektywy, takie jak: możliwość prowadzenia zwycięskich wojen, zdobycia w ich trakcie wielkich łupów, nowych ziem, przysłużenie się Republice itp. Dzięki temu jego znaczenie w Rzymie mogło w nie tak

¹⁰⁴ Cic., Att. II, 16.2; Plut., Pomp. 48.3; App. B.C. II, 13.46; Cass. Dio XXXVIII, 7.5; M. Gelzer, *Pompeius*, s. 145; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 188; G. Rotondi, *op. cit.*, s. 391; R. Seager, *op. cit.*, s. 87; L.A. Burckhardt, *op. cit.*, s. 196; N. Rogosz, *Polityczna*, s. 92. Vide też: J. Murphy, *Pompey's Eastern Acta*, „Ancient History Bulletin” 1993, 7, s. 136–142; T. Rising, *Senatorial Opposition to Pompey's Eastern Settlement. A Storm in a Teacup?*, „Historia” 2013, 64, s. 196–221.

¹⁰⁵ Vell. Pat. II, 44.5; Suet., Div. Iul. 22.1; Plut., Caes. 14.6; Pomp. 48.3; Cat. Min. 33.3; App., B.C. II, 13.49; Cass. Dio XXXVIII, 8.5; Schol. Bob. 146 Stangl. Eutropiusz (VI, 17) podaje błędną liczbę legionów przyznaczonych wtedy Cesarowi. Miał ich bowiem otrzymać dziesięć. Podstawowe informacje o tej ustawie: P. Stein, *op. cit.*, s. 26; T.R.S. Broughton, *The Magistrates*, t. 2, s. 188, 190; G. Rotondi, *op. cit.*, s. 392; oraz: F.B. Marsh, *op. cit.*, s. 265–274; J.P.V.D. Balsdon, *op. cit.*, s. 167–172; M. Gelzer, *Die lex Vatinia de imperio Caesaris*, in: M. Gelzer, *Kleine Schriften*, t. 2, Wiesbaden 1962, s. 206–228. Cf. też: A.M. Ward, *op. cit.*, s. 220–222; L.A. Burckhardt, *op. cit.*, s. 184–185, 196; W. Will, *op. cit.*, s. 56–58; N. Rogosz, *Polityczna*, s. 92; S.G. Chrissanthos, *op. cit.*, s. 73–74; R. Morstein-Marx, *op. cit.*, s. 173–175, vide też: s. 168–172.

¹⁰⁶ Potwierdzają to Swetoniusz (Div. Iul. 22.1) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 8.5). Cf. w tym świetle także: Plut., Caes. 14.6; Pomp. 48.3; Cat. Min. 33.3; App., B.C. II, 13.49; P. Stein, *op. cit.*, s. 26.

¹⁰⁷ Oprócz już sygnalizowanych ewentualnych negatywnych skutków (vide s. 5–6) niewątpliwie również takie byłyby następstwa zrealizowania inspirowanej przez optymatów decyzji senatu dotyczącej prowincji dla konsulów 59 r.: Suet., Div. Iul. 19.2.

odległej przyszłości znacznie wzrosnąć, a pozycja w Republice umocnić się w porównywalnym stopniu.

W porównaniu do początku 59 r. układ sił politycznych w Rzymie uległ więc gruntownej zmianie, gdyż przeciwnicy Cezara zostali przez niego zneutralizowani i zmarginalizowani. Zrealizowane przez niego posunięcia przetrwały jego konsulat, okazały się więc trwałe. Wraz z ich wprowadzeniem w życie w Republice rozpoczął się okres wielkich wpływów triumwirów na arenie politycznej. Nie znaczy to jednak, że ciągle, każdego roku, były one dominujące, czyli że zawsze decydowali oni o wszystkich istotnych dla państwa sprawach. Triumwirat bowiem wraz z upływem czasu ewoluował. W niektórych latach ów sojusz Cezara, Pompejusza i Krassusa ulegał rozluźnieniu, następnie był na nowo konsolidowany¹⁰⁸. Wraz z upływem czasu zmieniała się w nim też pozycja jego poszczególnych uczestników¹⁰⁹. Jednak mimo tych wahań Cezar, Pompejusz i Krassus ciągle zaliczali się do grona polityków mających na sprawy publiczne bardzo duży wpływ, z którymi musiano się w Rzymie zawsze liczyć¹¹⁰. W tym sensie zdobycie przez Cezara pełni władzy oraz jej utrzymanie do końca jego urzędowania na stanowisku konsula spowodowało w Rzymie w 59 r. polityczny przewrót¹¹¹. Mając to na uwadze, należy uznać, iż rok ten był w dziejach upadającej Republiki specyficzny, a zarazem wyjątkowy, gdyż w kolejnych latach rzymskie realia polityczne nigdy nie powróciły już do postaci, w której funkcjonowały do tego czasu.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

Appianus, *Bella civilian*, red. L. Mendelssohn, P. Viereck, Leipzig 1986 (repr. z 1905).
Dio Cassius Cocceianus, *Historia Romana*, red. I. Melber, Lipsiae 1890–1928.

¹⁰⁸ Rozluźnienie tego sojuszu miało miejsce w latach 58–56. Następnie został on ponownie skonsolidowany w wyniku decyzji podjętych przez triumwirów w trakcie zjazdu w Luce w kwietniu 56 r., zrealizowanych zaś w czasie drugiego konsulatu Pompejusza i Krassusa w 55 r.: Plut., *Caes.* 21.1–4; *Crass.* 14.5–15, 5; *Pomp.* 51.3–52.3; *Cat. Min.* 41.1; 43.1–6; *App.*, *B.C. II*, 17.61–18.65; *Cass. Dio XXXIX*, 31.1–37.1; N. Rogosz, *Polityczna*, s. 252–264, 299–304.

¹⁰⁹ W miarę upływu lat oraz sukcesów odnoszonych w Galii w trakcie jej podboju w ramach triumwiratu rosła i umacniała się szczególnie pozycja Cezara.

¹¹⁰ Widać to było nawet w okresach osłabienia współpracy triumwirów oraz w czasach wzmocnienia pozycji ich głównych przeciwników, optymatów, np. w latach 58–56 czy 54–53.

¹¹¹ Vide w tym kontekście materiały źródłowe oraz literaturę cytowane w przyp. 5.

- Cicero M. Tullius, *Epistulae*, t. 2, *Epistulae ad Atticum*. Pars prior, libri I–VIII, red. W.S. Watt, Oxonii 1965.
- Cicero M. Tullius, *In P. Vatinius testem interrogatio*, red. C.F.W. Müller, Lipsiae 1887.
- Cicero M. Tullius, *Oratio de domo sua*, red. T. Maslowski, Leipzig 1981.
- Cicero M. Tullius, *Oratio pro P. Sestio*, red. T. Maslowski 1986.
- Ciceronis orationum scholiastae, t. 2 *Commentarios continens*, rec. T. Stangl, red. F. Tempsky, G. Freytag, Vindobonae–Lipsiae 1912.
- Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, red. C. Santini, Leipzig 1979.
- Florus L. Anneus, *Epitome de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri II*, red. O. Rossbach, Lipsiae 1896.
- Livius T., *Ab urbe condita libri*. Pars 5, liber XXXIX–XLV. Epitom. Lib. XLVI–CXL, red. W. Weissenborn, Lipsiae 1877.
- Plutarchus, *Caesar*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1935.
- Plutarchus, *Cato Minor*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1932.
- Plutarchus, *Cicero*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1914.
- Plutarchus, *Crassus*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1914.
- Plutarchus, *Lucullus*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1914.
- Plutarchus, *Pompeius*, red. C. Lindskog, K. Ziegler, Lipsiae 1926.
- Suetonius Tranquillus C, *Opera*, t. 1, *De vita Caesarum libri VIII*, rec. M. Ihm, red. K. Saur, Monachii–Lipsiae 2003.
- Velleius Paterculus, *Historiarum ad M. Vinicium consulem libri duo*, red. W.S. Watt, Leipzig 1988.

Studies (Opracowania)

- Afzelius A., *Die politische Bedeutung des jüngeren Cato*, „Classica et Mediaevalia” 1941, 4.
- Appel H., *Ite in suffragium. O wyborach w republikańskim Rzymie*, Toruń 2019.
- Baldwin B., *The Acta Diurna*, „Chiron” 1979, 9.
- Balsdon J.P.V.D., *Consular Provinces under the Late Republic*, „The Journal of Roman Studies” 1939, 29.
- Bellemore J., *Cato's Opposition to Caesar in 59 B.C.*, w: *Roman Crossing*, red. K. Welch, T. Hillard, Swansea 2005.
- Bonnefond-Coudry M., *Le Sénat de la République romaine de la guerre d'Hannibal à Auguste*, Rome 1889.
- Brennan T.C., *The Praetorship in the Roman Republic*, t. 1–2, Oxford 2000.
- Bringmann K., *Historia republiki rzymskiej. Od początków do czasów Augusta*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2010.
- Broughton T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic*, t. 2, 99 B.C.–32 B.C., New York 1952.
- Broughton T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic*, t. 3, *Supplement*, Atlanta 1986.
- Burckhardt L.A., *Politische Strategien der Optimaten in der späten römischen Republik*, Stuttgart 1988 (*Historia – Einzelschriften* 57).
- Canfora L., *Giulio Cesare*, Roma–Bari 1999.
- Carcopino J., *Jules César*, Paris 1968.
- Cary M., *The Land Legislation of Julius Caesar First Consulship*, „The Journal of Philology” 1920, 35.
- Chrissanthos S.G., *The Year of Julius and Caesar*, Baltimore 2019.
- Christ K., *Pompeius. Der Feldherr Roms*, München 2004.

- Conant J.M., *The Younger Cato: A Critical Life with Special References to Plutarch's Biography*, Ann Arbor 1953.
- Crawford M.H., *The lex Iulia agraria*, „Athenaeum” 1989, 67.
- Dahlheim W., *Julius Caesar. Die Ehre des Krieges und die Not des Staates*, Paderborn–München–Wien–Zürich 2005.
- Delplace C., *Publicains, trafiquants et financiers dans les provinces d'Asie Mineure sous la République*, „Ktema” 1977, 2.
- Drogula F.K., *Cato the Younger: Life and Death at the End of the Roman Republic*, Oxford 2019.
- Feemster Jashemski W., *The Origins and History of the Proconsular and Proprætorian Imperium to 27 B.C.*, Chicago 1950.
- Gelzer M., *Caesar. Der Politiker und Staatsmann*, Wiesbaden 1960.
- Gelzer M., *Die lex Vatinia de imperio Caesaris*, w: M. Gelzer, *Kleine Schriften*, t. 2, Wiesbaden 1962.
- Gelzer M., *Pompeius*, München 1949.
- Gesche H., *Caesar*, Darmstadt 1976.
- Goldsworthy A., *Cezar. Życie giganta*, tłum. K.O. Kuraszkiewicz, Warszawa 2018.
- Gray-Fow M.J.G., *The Mental Breakdown of a Roman Senator: M. Calpurnius Bibulus*, „Greece & Rome” 1990, 37, 2.
- Hanslik R., *Cicero und das Erste Triumvirat*, „Rhenisches Museum für Philologie” 1955, 98.
- Hofmann-Löbl I., *Die Calpurnii*, Frankfurt am Main 1996.
- Liberio L. de, *Obstruktion. Politische Praktiken im Senat und in der Volkversammlung der ausgehenden römischen Republik (70–49 v. Chr.)*, Stuttgart 1992 (*Hermes Einzelschriften* 59).
- Linderski J., *Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Lintott A.W., *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968.
- Ładoń T., *Aktywność G. Juliusza Cezara w Hiszpanii w latach 60-tych I wieku przed Chr.*, „Colleganea Philologica” 2024, 27.
- Łoposzko T., *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa 1987.
- Łoposzko T., *Problemy społeczne schyłkowej Republiki*, w: *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach*, red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz, Kraków 1994.
- Łoposzko T., *Ruchy plebejskie w Rzymie (Od Grakchów do Cezara)*, Lublin 1982.
- Łoposzko T., *Trybunat Publiusza Klodiusza w świetle źródeł i historiografii*, Warszawa 1974.
- Marshall B.A., *Crassus. A Political Biography*, Amsterdam 1976.
- Marsh F.B., *The lex Vatinia*, w: F.B. Marsch, *The Founding of the Roman Empire*, wyd. 2, London 1927.
- Meier C., *Zur Chronologie Und Politik in Caesars erstem Konsulat*, „Historia” 1961, 10.
- Morstein-Marx R., *Julius Caesar and the Roman People*, Cambridge 2021.
- Murphy J., *Pompey's Eastern Acta*, „Ancient History Bulletin” 1993, 7.
- Neuendorff A., *Die römischen Konsulwahlen von 78–49 v. Chr.*, Breslau 1913.
- Osgood J., *Caesar and Spanish Triumph – Hunting*, w: *The Roman Republican Triumph: Beyond the Spectacle*, red. C.H. Lange, F.J. Vervaeke, Rome 2014.
- Panitschek P., *Die Agrargesetze des Jahres 59 und die Veteranen des Pompeius*, „Papirologie und Epigraphikur” 1987, 2.
- Piegióń M., *Krassus. Polityk niespełnionych ambicji*, Kraków 2014.
- Rising T., *Senatorial Opposition to Pompey's Eastern Settlement. A Storm in a Teacup?*, „Historia” 2013, 64.

- Rogosz N., *Charakter przemian politycznych w Republice Rzymskiej w latach 60–59 przed Chrystusem*, „Wieki Stare i Nowe” 2007, 5.
- Rogosz N., *Edylat G. Juliusza Cezara (65 rok przed Chr.) i jego polityczne konteksty*, „Wieki Stare i Nowe” 2022, 17 (22).
- Rogosz N., *Podłoże, charakter i rola propagandy Cezara w jego walce z optymatami w początkowym okresie 59 roku*, w: *Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały konferencji PTH, 12–14 września 2000*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004.
- Rogosz N., *Polityczna rola senatu w Republice Rzymskiej w latach 59–55*, Katowice 2004.
- Rogosz N., *Rzymskie grupy społeczne a przemiany polityczne na przełomie lat sześćdziesiątych i pięćdziesiątych I wieku przed Chrystusem*, w: *Electrum*, t. 4, red. E. Dąbrowa, Kraków 2000.
- Rogosz N., *Społeczne i religijne aspekty walk politycznych w Rzymie w 59 r. przed Chrystusem*, w: *Społeczeństwo i religia w świecie antycznym, Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej (Toruń, 20–22 września 2007 r.)*, red. S. Olszaniec, P. Wojciechowski, Toruń 2010.
- Rogosz N., *Zastosowanie przemocy w walkach politycznych w Rzymie w 59 roku przed Chrystusem*, w: *Przemoc w świecie starożytnym. Źródła – struktura – interpretacje*, red. I. Łuć, D. Słapek, Lublin 2017.
- Ross Taylor L., *Caesar and the Roman Nobility*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1942, 73.
- Ross Taylor L., *On the Chronology of Caesar’s First Consulship*, „American Journal of Philology” 1951, 72.
- Ross Taylor L., *The Dating of Maior Legislation and Elections in Caesar’s First Consulship*, „Historia” 1968, 17.
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani*, Hildesheim 1962.
- Ryan F.X., *Bibulus as President of the Senate*, „Latomus” 1996, 55.
- Saj J.S., *Rola Cezara w dziele tworzenia „pierwszego triumwiratu”*, w: *Antiquitas*, t. 12, red. E. Konik, Wrocław 1984.
- Sanders H.A., *The so-called First Triumvirate*, „Memoirs of the American Academy in Rome” 1932, 10.
- Seager R., *Pompey. A Political Biography*, Berkeley–Los Angeles 1979.
- Smith R.E., *The Significance of Caesar’s Consulship in 59 B.C.*, „Phoenix” 1964, 18.
- Stanton G.R., Marshall B.A., *The Coalition between Pompeius and Crassus 60–59 B.C.*, „Historia” 1975, 24.
- Stein P., *Die Senatssitzungen der Ciceronischen Zeit (68–43)*, Münster 1930.
- Syme R., *Bibulus and Four Sons*, „Harvard Studies in Classical Philology” 1987, 91.
- Syme R., *Rewolucja rzymska*, tłum. A.M. Baziór, Poznań 2009.
- Thommen L., *Das Volkstribunat der späten römischen Republik*, Stuttgart 1989 (*Historia Einzelschriften* 59).
- Walter G., *Cezar*, Warszawa 1983.
- Ward A.M., *Marcus Crassus and the Late Roman Republic*, Columbia–London 1977.
- White P., *Julius Caesar and the Publication of Acta in the Late Republican Rom*, „Chiron” 1997, 27.
- Will W., *Julius Caesar. Eine Bilanz*, Stuttgart–Berlin–Köln 1992.
- Yakobson A., *Elections and Electioneering in Rome. A Study in Political System of the Late Republic*, Stuttgart 1999 (*Historia Einzelschriften* 128).
- Zecchini G., *La data del cosiddetto “primo triumvirato”*, „Rendiconti – Istituto Lombardo di Scienze e Lettere” 1975, 109, 1.

Zecchini G., *L'opposizione a Cesare nel 59ª nell'interpretazione storiografica ottimate*, w: *Aspetti dell'opinione publican el mondo antico*, red. M. Sordi, Milano 1978.

NOTA O AUTORIZZAZIONE

Norbert Rogosz – dr hab., historyk związany z Uniwersytetem Śląskim w Katowicach, obecnie na emeryturze. Zainteresowania badawcze: dzieje polityczne starożytnego Rzymu w I w. p.n.e. Autor monografii: *Polityczna rola trybunatu ludowego w Rzymie w latach restauracji sullańskiej (78–70 p.n.e.)* (Katowice 1992); *Polityczna rola senatu w republice rzymskiej w latach 59–55* (Katowice 2004).

ABOUT THE AUTHOR

Norbert Rogosz – PhD with habilitation, historian affiliated with the University of Silesia in Katowice, currently retired. Research interests: political history of ancient Rome in the 1st century BC. Author of monographs: *Polityczna rola trybunatu ludowego w Rzymie w latach restauracji sullańskiej (78–70 p.n.e.)* (Katowice 1992); *Polityczna rola senatu w republice rzymskiej w latach 59–55* (Katowice 2004).